

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Jak naložit s lidským popelem? Rozmanitost,
symbolika a způsoby nakládání s lidskými ostatky**

Anežka Pořízová

Plzeň 2024

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Sociální a kulturní antropologie

Bakalářská práce

**Jak naložit s lidským popelem? Rozmanitost,
symbolika a způsoby nakládání s lidskými ostatky**

Anežka Pořízová

Vedoucí práce:

Mgr. Anna Pankowská Ph.D.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2024

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, na základě vlastních zjištění a s použitím uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, 2024

Poděkování

Velké poděkování patří mé vedoucí práce Mgr. Anně Pankowské, Ph.D., za všechny rady a připomínky a především za trpělivost, kterou se mnou měla.

Dále děkuji svému příteli a mamince za jejich neustálou podporu, bez které by tato práce nevznikla.

Obsah

1 SEZNAM TABULEK	7
2 SEZNAM GRAFŮ	7
3 SEZNAM OBRÁZKŮ	7
4 ÚVOD	8
5 POHŘEBNÍ RITUS NA ÚZEMÍ SOUČASNÉ ČESKÉ REPUBLIKY	10
5.1 Přejchod od inhumace ke kremaci	10
5.2 Kremace během komunismu	11
5.3 Současná situace	13
6 ARCHEOLOGIE KREMACI	15
7 VÝZKUM	18
7.1 Výzkumná metoda	18
7.2 Zkoumaný vzorek	19
7.2.1 Složení souboru podle věku a pohlaví	19
7.2.2 Složení souboru podle vzdělání	20
7.2.3 Složení respondentů podle spirituality	21
7.3 Výsledky výzkumu	21
7.3.1 Výsledky podle vztahu k zesnulému	21
7.3.2 Rozhodování o způsobu uložení křemačnícího popela	28
7.3.3 Milodary	31
7.3.4 Kontakt s křemačnícím popelem	32
8 DISKUZE	33

9 ZÁVĚR	37
10 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A INTERNETOVÝCH ZDROJŮ	39
11 ZDROJE POUŽITÝCH OBRÁZKŮ	44
12 RESUMÉ	46
13 SEZNAM PŘÍLOH	47

1 SEZNAM TABULEK

Tabulka 1: Složení respondentů podle věkových kategorií a pohlaví	20
Tabulka 2: Složení respondentů podle nejvyššího dosaženého vzdělání	21
Tabulka 3: Rozdělení zesnulých podle vztahu k respondentům.....	22
Tabulka 4: Dělení popela v rámci jednotlivých skupin zesnulých	23
Tabulka 5: Způsoby uložení křemačnického popela rodičů.....	24
Tabulka 6: Způsoby uložení křemačnického popela prarodičů.....	25
Tabulka 7: Způsoby uložení křemačnického popela dětí.....	26
Tabulka 8: Způsoby uložení křemačnického popela jiných příbuzných	27
Tabulka 9: Rozhodování respondentů o způsobu uložení křemačnického popela.....	28

2 SEZNAM GRAFŮ

Graf 1: Změny informovanosti respondentů v čase	29
---	----

3 SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1: Algoritmus dotazníku (Zdroj: vlastní výzkum).....	11
Obrázek 2: Urnový hrob (Gumanová, c2023)	12
Obrázek 3: Kolumbárium (Fojtík, 2019)	12
Obrázek 4: Rozptylová loučka (Rozptylová loučka, c2024)	13
Obrázek 5: Vsypová loučka (Večerková, 2019).....	13
Obrázek 6: Vinylová deska s křemačnickým popelem (Ashes put into a Vinyl Record, c2024)	14
Obrázek 7:Pamětní prsten s křemačnickým popelem (SIMPLE, TITANIUM MEMORIAL RING WITH ASHES, c2024)	14
Obrázek 8: Diamanty vyrobené z křemačnického popela ([křemačnické diamanty], c2024)...	15
Obrázek 9: Těžitko s křemačnickým popelem (Ashes in glass 1.5” orb / Cremation glass orb paperweight, c2020).....	15

4 ÚVOD

V pohřebních praktikách užívaných různými kulturami a společnostmi hrála v průběhu lidské historie kremace významnou roli (Kuijt et al., 2014). Jakkoli je samotný proces kremace v moderních společnostech jednotvárný, určitou variabilitu lze najít právě ve způsobech zacházení s křemáčným popelem.

Pohřeb žehem se v lidské společnosti opakovaně objevoval v průběhu celého období pravěku, téměř zmizel v křesťanské éře a znovu se objevil ve 20. století. Spálené kosti tak pro mnohá období představují jediný dostupný zdroj informací o životě a smrti člověka (Gil-Drozd, 2010). V pohřebních ritech je manifestována řada faktorů, náboženských, individuálních a sociálních, jejichž přesný význam je často nejasný.

Žárový hrob reprezentuje významný symbolický akt, kterému předcházela komplexní a vysoce náročný proces kremace. Dominantním prvkem v žárovém hrobě jsou spálené kosti, jejich množství, velikost, specifický výběr, způsob uložení a asociace s milodary. Jejich význam je historicky i prostorově proměnlivý. Variabilita způsobů zacházení se spálenými kostmi je obrovská a kulturně specifická (Kuijt et al., 2014). Pochopit a interpretovat tuto variabilitu je pro antropology velkou výzvou.

Kremace je důležitým, široce rozšířeným a často přehlíženým prostředkem srovnávání se se smrtí, tělem a sociálním světem. Studium kremace má hluboké kořeny v pohřební archeologii. Ke kremaci lze přistupovat jako k archeologickému fenoménu, ale také jako k sociálnímu procesu, který obsahuje široké spektrum praktik spojených se samotným procesem spálení, a zároveň zahrnuje určitou formu komunikace mezi živými pozůstalými a zesnulými (Quinn et al., 2014). Přestože je proces kremace spojen s odstraněním tělesných pozůstatků prostřednictvím hoření, variabilita v zacházení s křemáčným popelem nabízí fascinující pole studia. Tato bakalářská práce se zaměřuje na hloubkovou analýzu této variability z perspektivy bioarcheologie a archeologie kremace.

Českou republiku považuji za poměrně ideální terén pro studium kremace a křemáčných praktik. Během éry komunismu zde byl omezen vliv náboženství a tím i pohřební praktiky s ním spojené. Díky tomu může být smrt v naší společnosti odsunuta

na okraj (Šiklová, 2013) Neradi o ní mluvíme, neradi o ní přemýšlíme, a když už nastane, snažíme se vše vyřešit co nejefektivněji, abychom se mohli co nejrychleji vrátit zpět ke každodennímu životu (Data z výzkumů Cesty domů o postojích veřejnosti a zdravotníků k umírání a smrti, [2017]).

V roce 2001 byl přijat nový Zákon o pohřebnictví, který přinesl výrazné změny v oblasti pohřebních praktik (Šejvl et al., 2020). Tento zákon stanovil podmínky pro zacházení s lidskými pozůstatky a s lidskými ostatky, práva a povinnosti související s provozováním pohřební služby, prováděním balzamací a konzervací lidských pozůstatků a s provozováním krematorií a pohřebišť. Významné změny se týkaly zejména regulace kremace a práv zainteresovaných stran a jedním z klíčových prvků tohoto zákona bylo uznání svobodné volby ve výběru pohřebních metod a procesů. Díky těmto změnám kremace posílila svou pozici a stala se významnou alternativou k tradiční inhumaci. Zároveň nabídla možnost respektovat individuální přání zemřelého či jeho rodiny. Tyto změny znamenaly výrazný posun k individualizaci pohřebních rituálů (Nešporová, 2007).

Kremace tak v České republice získala na akceptaci a stala se důležitým aspektem moderního pohřebního rituálu. Svoboda výběru v zacházení s kremačním popelem podporuje respekt k individuálním kulturním a náboženským přesvědčením, což přispívá k pestrosti pohřebních tradic v české společnosti.

Cílem bakalářské práce je systematicky zkoumat variabilitu způsobů zacházení s kremačním popelem v České republice na pozadí společenských změn v oblasti pohřebnictví. Pokusím se analyzovat motivace respondentů vedoucí ke konkrétním rozhodnutím o způsobech uložení zpopelněných ostatků jejich blízkých. Ve své práci chci představit nové poznatky a možnosti v zacházení s kremačním popelem, a tím přispět k hlubšímu porozumění pohřebním rituálům a proměnám společenských hodnot v průběhu času.

5 POHŘEBNÍ RITUS NA ÚZEMÍ SOUČASNÉ ČESKÉ REPUBLIKY

Vývoj kremace v Čechách má bohatou historii a prošel několika významnými etapami, které odrážejí změny společenských, kulturních a právních trendů. Během tohoto vývoje nastává pozvolný přechod od tradiční inhumace, která byla historicky dominující formou pohřbívání, až k moderní kremaci. V období komunismu dochází také ke změnám právního rámce regulujícího proces kremace. V současné době je v českém pohřebnictví kremace běžnou a často preferovanou volbou. Technologický pokrok umožňuje efektivní a ekologicky šetrný proces kremace, což odpovídá současným společenským a environmentálním trendům. Zároveň jsou zachovány zákonné normy a procedury, které zajišťují důstojnost a respekt vůči zemřelým a jejich rodinám.

V následujících kapitolách se budu věnovat jednotlivým obdobím vývoje kremace v Čechách. Stručně popíšu přechod od tradiční inhumace ke kremaci, změny přístupu ke kremaci v období komunismu, vývoj a změny právního rámce kremace a poslední kapitolu věnuji současnému stavu českého pohřebnictví.

5.1 Přechod od inhumace ke kremaci

V českých zemích byla smrt vždy spojena s bohatým arzenálem pohřebních rituálů, pověstí a pověr. Tyto tradice nejenže ovlivňovaly průběh nakládání se zesnulým, ale také péči o jeho hrob. Vytvořily tak komplexní soubor zvyků, které se prolínaly od okamžiku úmrtí až po dobu po uložení těla do hrobu. Péče o zesnulé patřila do domácí sféry, klíčovou roli sehrávali pozůstalí, kterým pomáhali také ostatní obyvatelé vesnice (Domorázek, 1895). Každý z účastníků tohoto pohřebního rituálu měl svou přesně stanovenou úlohu, která odrážela specifika dané doby a kulturních tradic. Postupem času byl průběh inhumace ovlivňován nejen kulturními a společenskými zvyklostmi, ale také novými zákony. Ty se díky rozmachu vědy začaly soustředit jak na hygienickou stránku pohřbívání, tak i na bezpečnost. Kvůli obavám z pohřbení živého člověka muselo být nebožtíkovo tělo nejprve vyšetřeno lékařem (Navrátilová, 2004). Právě tyto obavy byly jedním z důvodů pozdějšího zrušení církevního zákazu kremace (Kotrlý, 2008).

Přestože se první návrhy na spalování lidských ostatků začaly objevovat již v 17. století, přelomovým se stal až rok 1919 a vznik Československé republiky. 9. dubna 1919 nabyl účinnosti zákon č. 180/1919 Sb., o fakultativním pohřbívání ohněm, zvaný také jako *Lex Kvapil*. Tento zákon se skládal pouze ze dvou ustanovení a poprvé umožnil provádění kremace neboli pohřbívání ohněm, na českém území (Schelle et al., 2015-). V září roku 1919 byl zákon doplněn prováděcím předpisem, který stanovil podmínky provedení kremace a následného uložení spálených ostatků. Ty musely být uloženy v kovové nádobě, kterou po naplnění zaměstnanci krematoria zaletovali a označili jménem, věkem, posledním místem bydliště, datem úmrtí a datem zpopelnění. Takto uzavřené a označené nádoby mohly být uloženy jen v hrobech na hřbitovech a v popelnicových hájích nebo síních. Do domácností pozůstalých mohla být nádoba s ostatky vydána jen po schválení speciální žádosti (517/1919 Sb. Nařízení vlády republiky Československé, c2024). O dva roky později byl tento zákon zrušen a nahrazen zákonem 464/1921 Sb., o pohřbívání ohněm. Ten nepřinesl žádné významné změny v oblasti ukládání spálených lidských ostatků (Zákon 464/1921 Sb., c2024).

Díky kremaci byly pohřební rituály přesunuty do rukou profesionálů a blízkých příbuzných. Na rozdíl od tradiční inhumace, se při civilních obřadech spojených s kremací již nescházela celá rodina nebo vesnice. Samotného ukládání uren to hrobu se účastnili jen ti nejbližší pozůstalí. Mohlo to být také proto, že se spalování těl začalo využívat hlavně ve velkých městech a praktikovalo se v bohatších vrstvách. Hlavními propagátory nového způsobu pohřbívání byly spolky *Krematorium* a *Společnost pro spalování mrtvol* (Nešporová, 2013).

Úspěšné přijetí kremace zapříčinilo více faktorů. Jedním z nich bylo odmítání římsko-katolické církve a jejích zvyků po pádu Rakouska-Uherska (Nešporová, Nešpor, 2011). Zároveň se po pádu Rakouska-Uherska v Čechách objevilo výrazné národní hnutí. V rámci tohoto národního hnutí se začalo argumentovat historickými a kulturními prvky, které podporovaly kremaci.

5.2 Kremace během komunismu

Během komunistické éry se v Československu stala kremace nástrojem, který umožnil státu omezit vliv církve na pohřební praxe. Tato doba přinesla výrazné změny

v organizaci pohřebních ceremonií a přesunula pohřby z tradičních kostelů a rukou církve do nově vzniklých krematorií a pod kontrolu státních institucí. Rozmach kremací během komunistické éry byl podporován snahou oddělit pohřební obřady od náboženských vlivů, což bylo v souladu s komunistickým ideologickým rámcem. S úspěchem komunistické propagandy šířící ateistické myšlenky se kremace stala preferovanou formou pohřbu (Nešporová, 2013). Tím vznikla nová infrastruktura v podobě moderních krematorií, obecních pohřebních organizací a sborů pro občanské záležitosti (Nešporová, 2022). Profesionalizace pohřebních služeb také podnítila rozvoj pohřebního průmyslu. Kremace tak nejen splnila roli ateistické alternativy tradičního pohřbu, ale také se stala symbolickým vyjádřením odmítnutí náboženských vlivů veřejností (Nešporová, 2013).

V této době došlo také ke změně pohřebních obřadů. Už před nástupem komunismu byl během pohřebních obřadů dáván důraz na život, skutky a osobnost zesnulého (Nešporová, Nešpor, 2011). Občanské pohřební rituály však představovaly další možnosti pro šíření propagandy. Mohlo během nich být poukazováno na to, jestli se zesnulý choval jako správný občan, byl zdůrazňován jeho dělnický původ a bylo vyzdvižováno, co vše udělal pro svůj stát. Pohřební proslovy tak začaly plnit novou funkci, a to výchovnou (Nešporová, Nešpor, 2011). Za tímto účelem vznikaly příručky určené pohřebním řečníkům a zároveň členům sborů pro občanské záležitosti. Tyto příručky obsahovaly soubory vzorových proslovů, básní a citátů přímo určených pro jednotlivá povolání (Nešporová, 2022).

Dne 5. března 1955 vešlo v platnost nařízení ministra zdravotnictví o pohřebnictví č. 8/1955. Možnosti pohřbívání zůstaly stejné, tj. uložení těla do země a zpopelnění. Nově toto nařízení umožnilo uložení zpopelněných ostatků také mimo pohřebiště. Podmínkou bylo povolení okresního hygienika a osvědčení, že ostatky budou uloženy pietním způsobem (Nařízení č. 8/1955 Sb., 2010–2024). Zároveň byl povolen rozptyl popela, který mohl proběhnout pouze na vyhrazeném rozptylovém paloučku, začleněném výhradně do městských hřbitovů. Později, v návaznosti na rozptyl, byl povolen také vsyp popela, čímž bylo myšleno vložení popela do země bez jakékoliv nádoby. Obě tyto nové metody uložení spálených ostatků byly zpřístupněny, avšak setkaly se jen s omezeným zájmem ze strany veřejnosti (Nešporová, 2013). I přesto představovaly inovativní

možnosti v oblasti pohřebních rituálů, které mohly nabídnout individuální a osobní volbu v procesu posledního rozloučení se zesnulým.

Další změna v pohřebnictví přišla v podobě Zákona o péči o zdraví lidu č. 20/1966 Sb., později doplněného vyhláškou č. 47/1966 Sb. Udělení souhlasu s uložením zpopelněných ostatků mimo pohřebiště přešlo z okresních (městských) hygienických stanic do rukou místních národních výborů. Tento způsob uložení byl povolen jen výjimečně a musel být zaznamenán ve speciální evidenci. Evidence byla vedena také o provedených rozptylech (Vyhláška č. 47/1966 Sb., 2010–2024).

Finální předrevoluční úpravu pohřebnictví představovala Vyhláška Ministerstva zdravotnictví České socialistické republiky o postupu při úmrtí a o pohřebnictví č. 19/1988 Sb., která nahradila již zmíněnou vyhlášku č. 47/1966 Sb. Nová vyhláška přímo uvádí čtyři povolené způsoby uložení kremačního popela, tedy uložení v urně do hrobu, volné smísení se zemí, vsyp nebo rozptyl. Všechny tyto způsoby bylo možné provádět jen na pohřebištích k tomu určených (Vyhláška č. 19/1988 Sb., 2010–2024).

Po Sametové revoluci v roce 1989 došlo k postupné privatizaci pohřebních služeb, které přineslo rozmanité změny v oblasti pohřebních rituálů. S tímto procesem souviselo i rozšíření nabídky pohřebních služeb, což zahrnovalo také nové možnosti spojené s kremací (Nešporová, 2013).

Zájem o kremaci stále rostl. V roce 1996 si tuto možnost zvolilo 75,9 % zesnulých. O deset let později, v roce 2006, se toto číslo zvýšilo na 78,5 %. Trend pokračoval i v následujících letech, v roce 2010 již 80,8 % zesnulých volilo kremaci a v roce 2022 tento podíl vzrostl na výrazných 86,2 % (The Cremation Society, c2022). Tato statistika ukazuje na výrazný nárůst popularity kremace během posledních dvaceti let. Představuje také proměnu postojů společnosti k tradičním pohřebním praktikám a ukazuje na rostoucí akceptaci a preference kremace jako moderní alternativy k tradičnímu pohřbu.

5.3 Současná situace

Na začátku nového tisíciletí, konkrétně v roce 2001 byl přijat nový Zákon o pohřebnictví, který nabyl účinnosti 1. ledna 2002. Nahradil tak již zmíněný zákon

č. 20/1966 Sb. a vyhlášku č. 19/1988 Sb. Tento zákon výrazně rozvolnil možnosti zacházení s kremačním popelem. Pozůstalí díky němu mohou se zpopelněnými ostatky svých zemřelých zacházet téměř libovolně. Jediné, co musí dodržet je, že s ostatky bude zacházeno důstojně a tak, aby nedošlo k ohrožení veřejného zdraví nebo veřejného pořádku (Zákon č. 256/2001 Sb., 2010–2024). Tento zákon prošel rozsáhlou novelizací v roce 2017 a byl následně nahrazen zákonem č. 193/2017 Sb., kterým se mění zákon č. 256/2001 Sb., o pohřbivnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony (Šejvl et al., 2020).

Pro účely této práce se pokusím shrnout jen pár zásadních bodů tohoto zákona, týkajících se manipulace se zpopelněnými lidskými ostatky. Pohřbení lidských pozůstatků může legálně proběhnout jen uložením těla do hrobu, popřípadě hrobky, nebo zpopelněním. Pohřbením se z lidských pozůstatků stávají lidské ostatky. Je zakázáno s lidskými ostatky zacházet způsobem dotýkajícím se důstojnosti zemřelého nebo mravního cítění veřejnosti (Zákon č. 193/2017 Sb., 2010–2024). Konkrétní povolené způsoby uložení kremačního popela zákon nestanovuje. Současné pohřbivnictví dále reguluje například zákon č. 89/2012, zákon č. 372/2011, vyhláška č. 297/2012 Sb. a mnoho dalších (Šejvl et al., 2020).

V dnešní době poskytují pohřbivní služby rozmanitou škálu možností pro uložení kremačního popela, které respektují různorodé potřeby a preference pozůstalých. Vedle tradičnějších forem, jako je uložení urny do hrobů, rozptýlení popela na rozptýlových loučkách nebo na oblíbeném místě zesnulého a ponechání urny doma, existují také méně konvenční metody. Mezi tyto alternativní způsoby patří například vysypání popela do kořenů stromu, což vytváří symbolickou spojitost s přírodou a růstem. Další neobvyklou možností je výroba pamětních předmětů a šperků z kremačního popela, díky které vznikají unikátní a osobní památky na zesnulého. Tato široká škála možností reflektuje moderní trend směrem k individualizaci pohřbivních rituálů, umožňující pozůstalým volbu, která nejlépe odpovídá jejich představám a emocím. Pohřbivní průmysl tak reaguje na diverzitu přístupů k pohřbivování a poskytuje prostor pro osobní a respektující závěry života.

6 ARCHEOLOGIE KREMACI

Kremace je destruktivní způsob pohřebního rituálu, během kterého dochází ke vzniku fyzických produktů a stop, které si od badatelů žádají důmyslné způsoby identifikace a interpretace. Pro jejich zkoumání je třeba vzít v úvahu jak technologické procesy, jakými byli mrtví v minulosti zpopelňováni, tak kulturní a společenské důvody kremačního aktu. Kremace a její průběh se liší v závislosti na dané kulturní a geografické příslušnosti (Stutz, Kuijt, 2014).

V minulosti bylo studium zpopelněných lidských ostatků v archeologickém kontextu často považováno za méně hodnotné než zkoumání těl uložených inhumací. Spálené kosti skutečně nepředstavují bohatý zdroj informací o biologických vlastnostech zesnulého, nicméně jsou velmi cenným zdrojem informací o multifázovém pohřebním procesu, který odráží spirituální, sociální a kulturní svět minulé společnosti (Paba et al., 2021). Na materiální úrovni kremace umožňuje snadné rozdělení těla a vznik „artefaktu“, tj. nové podoby a hodnoty lidských ostatků. Fyzická transformace a celková materializace těla během kremace může vést k snazší manipulaci s ostatky svých blízkých a posilovat tak kult předků. Studium spálených lidských ostatků tak přináší do bioarcheologie důležité poznatky o symbolice a praktikách spojených s pohřebními rituály (Goldstein, Meyers, 2014).

Spálené kosti v archeologickém kontextu téměř nikdy nedosahují očekávaného množství. Některé části kostry téměř úplně chybí, což může být způsobeno např. rozdělením ostatků mezi více hrobů, nebo ztrátou drobných kůstek a úlomků při přesunu ze spáleniště (Cerezo-Román et al., 2018). Někdy naopak jeden hrob obsahuje spálené kosti více jedinců, nebo dokonce směs lidských a zvířecích kostí. V samotných urnách je mnohdy zachycen úmyslný, opakující se, sled kostí, z čehož vyplývá, že si pozůstalí dali záležet na způsobu uložení jednotlivých částí spáleného těla. Stupeň fragmentace může vypovídat o záměrném drcení kostí nebo naopak o zachování velkých úlomků, které mohly následně sloužit jako amulety. Nalezené spálené kosti v archeologickém záznamu mohou reprezentovat pouze „zbytek“ po složitější manipulaci s popelem. Příkladem opětovné manipulace jsou praktiky ukládání spálených ostatků do žárových hrobů (Pankowská et al., 2016).

Žárový hrob je téměř vždy výsledkem sekundárního pohřbu, ve smyslu, že s nalezenými ostatky bylo po spálení znovu manipulováno. Primárním pohřbem se v tomto případě rozumí to, co bychom dnes nazvali pohřeb žehem (Duday, Guillon, 2006). Sekundární manipulace se spálenými kostmi poskytuje cenné údaje o sociálních normách zkoumané populace a o postavení daného jedince ve společnosti (Cerezo-Román et al., 2018). Žárové hroby jsou charakteristické malým objemem. Při pálení a následném sběru a transportu pozůstatků pravděpodobně mohlo docházet ke ztrátám menších kusů. Do místa konečného uložení se tak dostalo jen určité procento lidských ostatků. Celkový počet nalezených ostatků ale ovlivňuje mnoho dalších faktorů (Quinn et al., 2014).

Sekundární manipulací se spálenými ostatky se zabývá např. Cerezo-Román (2018), která popisuje, že skrze jejich sběr, přesun na místo konečného uložení a následné pohřbení, dochází ke vzniku symbolického druhého těla zesnulého. Ostatky tak fungují jako připomínka zesnulého pro pozůstalé. Pro následující generace ostatky pomáhají tvořit a udržovat kolektivní paměť. K tomu zároveň dopomáhá fakt, že pozůstalí ukládají urny svých blízkých na dobře viditelná místa a blízko u sebe, čímž neúmyslně zvyšují skupinovou soudržnost a potvrzují svou sociální příslušnost (Cerezo-Román et al., 2018). S myšlenkou toho, že křemáční ostatky pomáhaly vytvářet a udržovat kolektivní paměť pracuje také Williams (2014), který se ve svých pracích věnuje anglo-saským pohřebním rituálům. Ve své *A Well-Urned Rest* rozebírá post-křemáční rituály tohoto období. Spálené ostatky byly po křemaci sesbírány, vloženy do urny a ta byla následně uložena do mělkých jam. Část ostatků byla pravděpodobně rozdělena a předávána mezi pozůstalými (Williams, 2014). Brück (2014) v rámci svého výzkumu křemace v rané době bronzové na území Anglie interpretovala souvislosti mezi manipulací se spálenými ostatky a představami o celistvosti a nedělitelnosti jedince. Ve společnostech, kde je lidská identita utvářena skrze vztahy s ostatními lidmi, předměty a místy, má křemace a dělení spálených ostatků významnou roli v reprodukci sociálních vztahů a vazeb. Brück (2014) dále navrhovala, že se s křemáčními ostatky mohlo zacházet podobně jako s nespálenými ostatky, a to tak, že mohly být využívány jako náboženské relikvie. Ostatky důležitých jedinců tak byly rozdělovány mezi jejich následovníky a pozůstalé.

Tím vysvětlovala nálezy spálených kostí v hrobech s inhumovanými jedinci. Věnovala se také korelaci mezi post-kremační manipulací a genderem zesnulého (Brück, 2014).

Williamson et al (2021) se zabývali uložením spálených ostatků v urnách z doby bronzové na území Maďarska. Před samotným výzkumem provedli rešerši databáze HRAF (*Human Relations Area File*), ze které se jim podařilo zjistit, že 115 společností praktikovalo kremaci, a 32 z nich mělo nějaký pohřební rituál spojený s finálním způsobem uložení spálených ostatků. Upozorňují na široké spektrum způsobů zacházení se spálenými lidskými ostatky, od relativně běžného ukládání do uren až po drcení ostatků a vytváření pamětních předmětů. Uvádí zde stručný přehled autorů, kteří se pokusili o poskytnutí kontextu k těmto způsobům manipulace s ostatky. Zároveň zde poukazují na skutečnost, že by mělo být post-kremační zacházení s ostatky dále studováno, protože se jedná velmi zajímavé a důležité téma, které vede k hlubšímu pochopení chování minulých společností (Williamson et al., 2020).

Pro úplnost popisu studia spálených lidských ostatků se ještě krátce zmíním o metodách výzkumů zabývajících se tafonomií žárových hrobů. Tyto metody umožňují rozpoznání vlivů kremace na lidské pozůstatky. Do určité míry pomocí nich můžeme také rozklíčovat, jakým konkrétním způsobem a za jakých podmínek spálení kostí proběhlo. Pro studium kremace je zásadní metodou analýza vizuálních charakteristik, mezi které patří barva kosti, stádium fragmentace a fragmentační vzorce (Schurr, 2014). Během procesu kremace kosti mění svou barvou v závislosti na teplotě a délce expozice, teplota má však větší vliv než čas. Z výsledné barvy můžeme určit např. zda byly kosti spáleny s organickou hmotou, nebo jen samotné kosti a v jaké pozici se tato kost nacházela během pálení. Během procesu kremace dochází také k různému srážení a deformování kostí. Zda byla kost spálena s organickou hmotou lze zjistit také pomocí fragmentačních vzorců. Organická hmota chrání kosti a mění způsob, jakým se rozpadají, což ovlivňuje jejich fragmentární vzorce (Correia, 1996).

Vzhledem k tomu, že v archeologických záznamech je podchycena pouze část činností a míst kremace, mnoho aspektů těchto praktik pravděpodobně zůstane neznámých. Situaci také komplikují případy, kdy se zpopelněné ostatky nepohřbívají. Praktiky, jako je rozptýlení ostatků nebo jejich uložení do vody, které mají potenciál

učinit velké segmenty populací (ne-li celé populace) archeologicky nedostupnými, představují další výzvu pro interpretaci výzkumníků (Schurr, 2014).

Bioarcheologický kontext ukazuje na pestrou paletu způsobů zacházení s kremačním popelem, kterou lze jen obtížně číst. Ve svém výzkumu se pokusím ukázat, jak lidé v současnosti nakládají s lidským popelem a jaké důvody je k tomu vedou. Jelikož legislativa umožňuje relativně neomezené množství způsobů manipulace s popelem, očekávám, že se budou lidé spíše rozhodovat podle kulturních a sociálních norem. Pokud se mi podaří rozklíčovat jednotlivé normy na základě kterých lidé jednají, získané odpovědi budou mít potenciál osvětlit hlubší vrstvy lidského chování při zacházení s pozůstatky zemřelých.

7 VÝZKUM

7.1 Výzkumná metoda

Vzhledem k tomu, že cílem mého výzkumu bylo zmapování funerálního chování, potřebovala jsem zahrnout co nejširší část české společnosti. Rozhodla jsem se použít kvantitativní metodu a pro sběr dat jsem použila online dotazník, který mi poskytl strukturovaný rámec pro získání odpovědí od respondentů a umožnil poměrně snadnou analýzu dat.

Dotazník obsahoval celkem 33 otázek (Příloha 1). Vyplnění dotazníku trvalo průměrně osm minut. S touto informací byli respondenti seznámeni v úvodu dotazníku. Otázky jsem rozdělila na dva bloky. První blok obsahoval otázky týkající se sociodemografických parametrů o respondentovi a základní informace, jako je souhlas s vyplněním dotazníku. Otázky v tomto bloku na sebe navazovaly bez dalšího větvení. Do druhého bloku spadaly veškeré otázky týkající se zacházení s kremačním popelem. Při sestavování dotazníku jsem využila metodu CASI (*Computer Assisted Self Interviewing*) (Bernard, 2017). V programu Microsoft Forms jsem nastavila větvení otázek tak, aby na sebe navazovaly podle odpovědí respondenta. Například při odpovědi „ne“ na otázku „Byl popel rozdělen?“ program automaticky přeskočí podotázky spojené

s dělením popela a zeptá se na další otázku, v tomto případě „Co ovlivnilo Vaše rozhodování, jak s popelem naložit?“ Pro přehled jsem vytvořila grafický náčrt větvení otázek (Příloha 2).

Data od respondentů jsem sbírala od listopadu 2023 až do února 2024. Abych zamezila tomu, že dotazník budou vyplňovat respondenti bez zkušenosti se zacházením s kremačním popelem, použila jsem metodu sněhové koule. Dotazník byl nejdříve rozeslán vybraným lidem z mého okolí, ti ho pak šířili dál mezi své známé. Využila jsem také možnosti sdílet dotazník na facebookových stránkách organizace Ke kořenům. Tato organizace se zabývá eko pohřbíváním a vzděláváním v oblasti pohřbívání. Zároveň tato organizace úzce spolupracuje pražským hřbitovem Les vzpomínek, prvním českým eko hřbitovem.

7.2 Zkoumaný vzorek

Cílovou skupinou výzkumu byli lidé, kteří již měli zkušenosti se zacházením s kremačním popelem. K výběru účastníků jsem použila kombinace příležitostného a účelového výběru, což mi umožnilo zahrnout širokou škálu osob s touto zkušeností (Toušek, 2012). Tato strategie výběru byla zvolena na základě jediného kritéria, podle kterého museli mít zkušenost s rozhodováním o způsobu uložení kremačního popela. Do této skupiny spadali také respondenti, kteří přímo nerozhodovali, jako jsou např. vnuci, vnučky, kamarádi, tety a strýcové zesnulých, ale účastnili se konverzací a finální rozhodnutí se jich aspoň částečně dotýkalo. Respondenti, kteří nevykázali žádnou zkušenost s rozhodováním o osudu popela, byli z datového souboru vyřazeni, aby byla zajištěna relevanci výsledků. Soubor dat tedy obsahuje odpovědi od celkem 132 respondentů. Celkový soubor respondentů jsem pro analýzu rozdělila do tří hlavních kategorií: podle věku a pohlaví, podle dosaženého vzdělání a podle spirituality.

7.2.1 Složení souboru podle věku a pohlaví

Tabulka 1 prezentuje složení respondentů podle věkových kategorií a pohlaví. Nejvíce respondentů bylo ve věkové kategorii 36–45 let, kde se nacházelo 55 žen a 7 mužů. Tato skupina představovala 49,1 % všech žen a 35,0 % mužů. Skutečnost, že se největší část respondentů vyskytuje v této kategorii, může odrážet jejich vyšší

pravděpodobnost setkání se smrtí někoho ve svém okolí. Nejmladší respondenti, kteří ještě nedosáhli právní zletilosti, byli vyřazeni z výzkumu. Během dotazníkového šetření se nepodařilo získat odpovědi od respondentů ve věku 75 a více let. Tuto chybějící kategorii si lze vysvětlit tím, že dotazníkové šetření probíhalo v online prostředí, ve kterém se tato věková skupina pravděpodobně moc nepohybuje. Z tohoto souboru dat vyplývá, že většina respondentů byla ženy, konkrétně 84,8 %, což může mít vliv na interpretaci výsledků vzhledem k možným rozdílům ve vnímání a zacházení s popelem mezi ženami a muži.

Tabulka 1: Složení respondentů podle věkových kategorií a pohlaví

	Ženy (n=122)		Muži (n=20)	
	Absolutní čet.	Relativní čet. (%)	Absolutní čet.	Relativní čet. (%)
0-18 let	0	0,0	2	1,5
19-25 let	8	6,1	1	0,8
26-35 let	15	11,4	2	1,5
36-45 let	55	41,7	7	5,3
46-55 let	23	17,4	3	2,3
56-65 let	11	8,3	4	3,0
66-75 let	0	0,0	1	0,8
76 a více let	0	0,0	0	0,0
Celkem	112	84,8	20	15,2

Zdroj: vlastní výzkum

7.2.2 Složení souboru podle vzdělání

Z celkového počtu respondentů většina z nich, konkrétně 88 (66,7 %), dosáhla vysokoškolského vzdělání. Dalších 38 respondentů (28,8 %) mělo středoškolské vzdělání s maturitou. Pouze šest respondentů (4,6 %) absolvovalo střední školu bez maturity. Nebyly zaznamenány žádné odpovědi od respondentů s pouze základním nebo nedokončeným základním vzděláním. Z analýzy dat vyplývá, že výzkum převážně oslovil respondenty s vysokoškolským vzděláním, což naznačuje, že dotazník byl distribuován převážně mezi lidmi ze stejné sociální vrstvy.

Tabulka 2: Složení respondentů podle nejvyššího dosaženého vzdělání

	Absolutní čet.	Relativní čet. (%)
Neúplné základní	0	0,0
Základní	0	0,0
Středoškolské bez maturity	6	4,6
Středoškolské s maturitou	38	28,8
Vysokoškolské	88	66,7
Celkem	132	100,0

Zdroj: vlastní výzkum

7.2.3 Složení respondentů podle spirituality

Poslední kategorií, do které lze respondenty rozdělit, je složení podle spirituality. Z této skupiny 38 respondentů (28,8 %) uvedlo, že věří v nějaké náboženství nebo alternativní spiritualitu, zatímco většina, konkrétně 94 respondentů (71,2 %), se ke spiritualitě, ani žádnému jinému náboženství nehlásí. Je možné, že nedostatek spirituality mezi respondenty může ovlivnit jejich postoj k otázkám spojeným s manipulací s kremačním popelem, přičemž někteří mohou mít k těmto tématům pragmatičtější přístup, zatímco jiní mohou spoléhat více na duchovní aspekty.

7.3 Výsledky výzkumu

7.3.1 Výsledky podle vztahu k zesnulému

Respondenty jsem, pro lepší přehlednost, rozdělila do kategorií podle vztahu k zesnulému. Nejvíce respondentů rozhodovalo o uložení ostatků svých rodičů, druhou nejpočetnější kategorii pak tvoří prarodiče. Nejmenší počet dotazovaných rozhodoval o způsobu uložení ostatků svých partnerů/rek a manželů/manželek.

Tabulka 3: Rozdělení zesnulých podle vztahu k respondentům

	Absolutní čet.	Relativní čet. (%)
Manžel/ka, partner/ka	3	2,3
Matka	27	20,6
Otec	33	25,0
Syn/dcera	6	4,5
Sourozenec	4	3,0
Prarodič	45	34,0
Jiný příbuzný	9	6,8
Kamarád/ka	5	3,8
Celkem	132	100,0

Zdroj: vlastní výzkum

Téměř u všech kategorií zesnulých bylo nejpreferovanějším způsobem uložení zpopelněných ostatků uložení v hrobě, a to až už v samostatném, nebo rodinném. Preference u jednotlivých skupin budou více rozebrány v následujících kapitolách.

Necelá třetina respondentů (22,7 %) rozdělila popel svých zesnulých. Hlavním důvodem tohoto počínání byla možnost uložení ostatků na více míst, případně možnost pomyslného rozdělení zesnulého mezi pozůstalé. V Tabulce 4 jsem zaznamenala poměry rozděleného popela v rámci jednotlivých skupin zesnulých. Bližší informace k důvodům dělení budou uvedeny v následujících kapitolách.

Tabulka 4: Dělení popela v rámci jednotlivých skupin zesnulých

	Popel rozdělen (n=30)		Popel vcelku (n=102)	
	Absolutní čet.	Relativní čet. (%)	Absolutní čet.	Relativní čet. (%)
Manžel/ka, partner/ka	2	1,5	1	0,8
Matka	3	2,3	24	18,2
Otec	9	6,8	24	18,2
Syn/dcera	0	0,0	6	4,5
Sourozenec	2	1,5	2	1,5
Prarodič	13	9,8	32	24,2
Jiný příbuzný	1	0,8	8	6,1
Kamarád/ka	0	0,0	5	3,8
Celkem	30	22,7	102	77,3

Zdroj: vlastní výzkum

7.3.1.1 Popel rodičů

Nejčastějším způsobem uložení kremačního popela zesnulých rodičů je vložení urny do rodinného nebo samostatného hrobu. Z odpovědí respondentů vyplývá, že se snaží své rodiče pohřbívat tradičním způsobem. Hlavním důvodem tohoto rozhodnutí by mohla být snaha o udržování rodinných vazeb. Jak respondenti sami uvádí, popel zesnulých rodičů uložili do hrobů, protože tam jsou již uloženi jiní příbuzní. Respondentka 26 odpověděla, že hrob, ve kterém je uložen popel jejího otce, vnímá jako: „*Místo kde [zesnulý] odpočívá se zbytkem rodiny*“, Respondentka 1 odpověděla podobně: „*Je to hrob rodiny, patří k sobě. Chtěla jsem, aby byli u sebe*“. Toto udržování rodinných vazeb je také jedním z hlavních důvodů pro rozdělení popela. Popel svých rodičů nechalo rozdělit 20 % respondentů. Z tohoto podílu se 75 % rozhodlo rozdělit popel svých otců a zbývajících 25 % rozdělilo popel svých matek. Zaznamenala jsem dva hlavní důvody pro rozdělení popela rodičů. Jedním z nich je možnost uložení popela na více místech. Nejčastěji se vyskytuje uložení části popela do rodinného hrobu, aby byli všichni zesulí pohromadě a následné rozptýlení zbylé části popela na místo, kde si to zesnulý přál. Druhým nejčastějším důvodem dělení popela je přání zesnulého být po smrti na více místech, která byla důležitá v jeho životě a ke kterým měl nějaký vztah. Nejméně častým uvedeným důvodem je rozdělení popela mezi pozůstalé.

Tabulka 5: Způsoby uložení kremačního popela rodičů

	Absolutní poč.	Relativní poč. (%)
Samostatný/rodinný hrob	27	45,0
Rozptyl ¹	15	25,0
V urně v domácnosti pozůstalých	8	13,3
Vsyp ²	6	10,0
Kolumbárium	1	1,7
Přetvořen v umělecký předmět	1	1,7
Zakopán v urně mimo hřbitov	2	3,3
Celkem	60	100

Zdroj: vlastní výzkum

Musím upozornit na problematické vyčíslení kategorie „*přetvořen v umělecký předmět*“ v Tabulce 5. Pouze Respondentka 2 přímo odpověděla, že nechala jednoho z rodičů přetvořit v umělecký předmět. Z následujících odpovědí ale vyplývá, že zbytek popela rodiče byl uložen do hrobu na hřbitově. Přestože je tato respondentka zařazena do kategorie „*přetvořen do uměleckého předmětu*“, spadala by zároveň do dvou kategorií. Jak do kategorie „*samostatný/rodinný hrob*“, tak i do kategorie „*přetvořen do uměleckého předmětu*“. Podobně je to i u Respondentky 39 a Respondenta 122 – ti odpověděli, že popel jejich rodičů byl uložen jiným způsobem, avšak z jejich dalších odpovědí jsem zjistila, že část kremačního popela byla využita i na výrobu pamětního či uměleckého předmětu.

7.3.1.2 Popel prarodičů

Kremační popel prarodičů byl rozptylován častěji než kremační popel rodičů. Důvody pro uložení urny do hrobu jsou u prarodičů stejné jako u rodičů, tedy udržení rodinných vztahů, z toho důvodu byly ostatky prarodičů ukládány spíše do rodinných hrobů, než do samostatných. Vyskytuje se zde také vyšší míra dělení popela než u popela rodičů, a to 28,8 % z celkového počtu zesnulých prarodičů. Většina respondentů uvedla,

¹ Rozptylem je myšleno vysypání popela na povrch země nebo do vodních ploch. Rozptyl může být proveden správcem hřbitova na rozptylové loučce, nebo pozůstalými na jimi vybraném místě (se souhlasem majitele daného pozemku)

² Vsypem je myšleno uložení samotného popela do vsypové jamky. Pro účely tohoto výzkumu do kategorie „*vsyp*“ patří jakékoliv uložení popela bez nádoby do půdy.

že popel rozdělili, aby ho mohli uložit na více oblíbených místech jejich zesnulých. To potvrzují například odpovědi Respondenta 79: „*My jsme chtěli popel vysypat do potoka, protože děda byl plavec a vodák. Jeho sestra si ale přála, aby jeho popel zůstal na místě, které miloval*“ a Respondenta 102: „*Poslední přání zesnulého bylo cestovat, narodil se v roce 1919, válka, zavřené hranice a na staré kolena už nezbývaly síly na cesty. Takže rozdělujeme na části a rozptylujeme po světě.*“

Opět upozorním na kategorii „*přetvořen v umělecký předmět*“. Pouze jeden respondent odpověděl přímo, že nechal svého prarodiče přetvořit v umělecký předmět, ale z jeho dalších odpovědí vyplynulo, že zbytek popela svého prarodiče nechal uložit do hrobu. Respondentka 54 odpověděla, že popel rozptýlila, v další odpovědi však uvedla, že část popela využila k výrobě pamětního předmětu.

Tabulka 6: Způsoby uložení kremačního popela prarodičů

	Absolutní poč.	Relativní poč. (%)
Samostatný/rodinný hrob	19	42,2
Rozptyl	19	42,2
V urně v domácnosti pozůstalých	1	2,2
Vsyp	2	4,4
Kolumbárium	2	4,4
Přetvořen v umělecký předmět	1	2,2
Zakopán v urně mimo hřbitov	1	2,2
Celkem	45	100

Zdroj: vlastní výzkum

7.3.1.3 Popel sourozenců, manželů a kamarádů

Sourozencům, manželům a kamarádům jsem věnovala jen krátkou společnou kapitolu, a to především kvůli nedostatku dat. O ostatky svých sourozenců pečovali pouze čtyři respondenti a jen Respondentka 109 sama rozhodovala o uložení, ostatní jednali dle přání rodiny a zesnulého. Popel každého ze zesnulých byl uložen jiným způsobem (samostatný/rodinný hrob, rozptyl, urna v domácnosti pozůstalých, urna zakopána v zemi mimo hřbitov) nedá se tedy říct, který ze způsobů uložení je nejčastější. Nikdo nevyužil kremační popel k vytvoření uměleckého nebo pamětního předmětu. Dva respondenti

nechali popel rozdělit, a to z důvodu uložení popela na více místech. V obou případech se jednalo se opět o oblíbená místa zesnulých.

O ostatky svých manželů pečovaly pouze tři respondentky a všechny rozhodovaly o uložení popela samy. Dvě z nich popel rozdělily a následně rozptýlily na oblíbená místa svých manželů a část uložily do rodinných hrobů (na přání rodiny zesnulých). Poslední respondentka popel svého manžela vsypala na oblíbené místo blízko jejich společného bydliště.

Pět respondentek rozhodovalo o uložení kremačního popela svých přátel, tři z nich jednaly dle přání zesnulého. Dvě se debat o uložení popela pouze účastnili, rozhodnutí učinily rodiny zesnulých. Dva nejčastější způsoby pochování zpopelněných ostatků byli vsyp do země, konkrétně do kořenů stromu, a rozptyl.

7.3.1.4 Popel dětí

V této kategorii jsem opět narazila na problém s nízkým počtem respondentů, kteří si prošli tak tragickou životní zkušeností, jako je smrt dítěte. Rozdělení způsobů uložení kremačního popela je podobné jako u předešlých skupin, jen s rozdílem toho, že rozptýlení popela převládá nad uložení urny do hrobu. V obou případech, kdy byl popel dětí umístěn do hrobu, se jednalo o uložení do rodinného hrobu. Oba respondenti toto rozhodnutí odůvodnili podobně, a to tak, že dítě bude se svými příbuznými.

Tabulka 7: Způsoby uložení kremačního popela dětí

	Absolutní poč.	Relativní poč.
Samostatný/rodinný hrob	2	33,3
Rozptyl	3	50,0
V urně v domácnosti pozůstalých	1	16,7
Celkem	6	100

Zdroj: vlastní výzkum

Na základě svého výzkumu jsem zjistila, že na rozdíl od již popsaných skupin zesnulých, žádný popel zesnulého dítěte nebyl rozdělen. Nikdo z respondentů k tomuto rozhodnutí nepodal vysvětlení, nezbyvá mi tedy nic jiného než o možných důvodech spekulovat.

Jedním z důvodů, proč docházelo u zesnulých rodičů a prarodičů k dělení popela, byla potřeba rozdělit popel mezi pozůstalé, především mezi jejich potomky. Předpokládám, že pokud děti respondentů zemřely v nízkém věku, neměly potomky, kteří by projevíli zájem o část popela, a tak nebylo potřeba popel dělit. Věk zesnulého dítěte uvedl jen jeden respondent, u ostatních se můžu jen domnívat. Další důvod, který se u rodičů a prarodičů často opakoval, bylo rozdělení popela za účelem uložení na více míst, obvykle na oblíbená místa zesnulých. Pokud by děti respondentů zemřely v nízkém věku, je logické, že neměly tolik oblíbených míst, na která by šlo jejich popel uložit. Rodiče také mohou chtít mít popel zesnulého dítěte na jednom místě, aby se k němu mohli vracet. Mohlo by také jít o představu určitého znesvěcení, ve vnímání lidí může být rozdělení popela dítěte neetické a nepřijatelné. Zvláště v případě malého dítěte. Žádný ze zmíněných důvodů nemohu, vzhledem k nedostatku dat a výpovědí respondentů, ani potvrdit, ale ani vyvrátit. Jedná se jen o mé domněnky založené na výsledcích získaných u jiných skupin zesnulých.

7.3.1.5 Popel jiných příbuzných

Kategorii jiní příbuzní tvoří tchání a tchýně, synovci, neteře, strýcové a tety respondentů. Nejčastějším způsobem uložení spálených ostatků je opět vložení uren do hrobu, ale na rozdíl od ostatních skupin je stejně oblíbené ukládání uren do země mimo hřbitov. Všichni respondenti uložili zpopelněné ostatky do eko uren a následně do kořenů stromů.

Popel nechala rozdělit pouze Respondentka 59 a to z rodinných důvodů – část byla uložena v rodinném hrobě a zbylá část pochována na zahradě pozůstalých.

Tabulka 8: Způsoby uložení kremačního popela jiných příbuzných

	Absolutní poč.	Relativní poč.
Samostatný/rodinný hrob	3	33,3
Rozptyl	2	22,2
Přetvořen v umělecký předmět	1	11,1
Zakopán v urně mimo hřbitov	3	33,3
Celkem	9	100

Zdroj: vlastní výzkum

7.3.2 Rozhodování o způsobu uložení kremačního popela

Jak jsem již popisovala v kapitole Výzkumný soubor, mezi respondenty jsem počítala i ty, kteří měli zkušenost s rozhodováním ohledně uložení kremačního popela, ale nerozhodovali přímo. Respondenti museli v prvním bloku dotazníku zodpovědět na zásadní rozlišující otázku: „*Stál/a jste před rozhodnutím, jak naložit s popelem zesnulého?*“ s uzavřenými odpověďmi: a) ano, rozhodoval/a jsem sám/sama; b) ne, plnil/a jsem přání zesnulého; c) ne, jednal/a jsem dle přání rodiny; d) ne. Jak lze vyčíst z tabulky č. 10, pouze 15 % respondentů přímo nerozhodovalo o naložení s ostatky jejich blízkých. Tuto skupinu respondentů tvoří především vnuci a vnučky zesnulých, kteří byli do procesu rozhodování zapojeni, finální slovo však měli jejich rodiče a ostatní prarodičům blízcí příbuzní.

Tabulka 9: Rozhodování respondentů o způsobu uložení kremačního popela

	Absolutní čet.	Relativní čet.
Rozhodoval/a, sám/sama	48	36,4
Dle přání rodiny	28	21,2
Dle přání zesnulého	36	27,3
Nerozhodoval/a	20	15,2
Celkem	132	100

Zdroj: vlastní výzkum

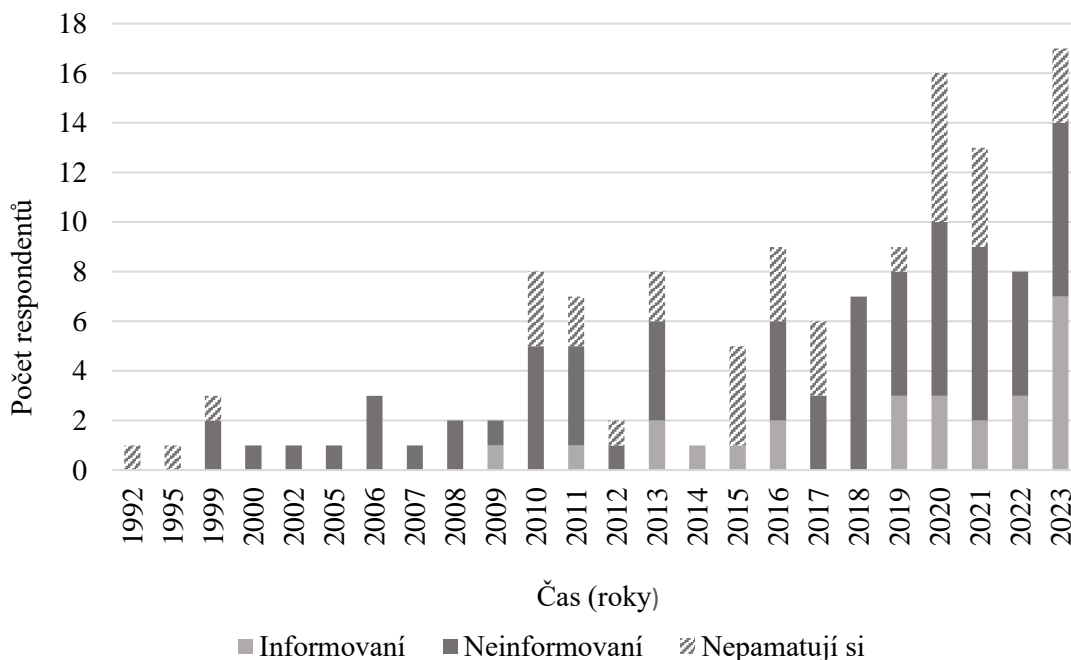
Dále z Tabulky 9 vyplývá, že 27 % respondentů jednalo dle přání zesnulého. Zde bych ráda upozornila na určité prolínání kategorií „rozhodoval/a jsem sám/sama“ a „rozhodoval/a jsem dle přání zesnulého“. Z následujících odpovědí respondentů, kteří uvedli, že rozhodovali sami, lze vyčíst, že jejich konečné rozhodnutí bylo ovlivněno jak přáními ostatních pozůstalých, tak znalostí života a zálib zesnulého. Jako příklad tohoto prolínání uvádím odpověď Respondentky 122 na otázku *Jaký význam pro Vás má místo, kde je popel uložen?* „*Řeka a jeho oblíbené místo, silné pouto s tímto místem od jeho mládí přes naše dětství. Naposledy jsme tam byli dva roky před smrtí na dovolené. Řeka má pro mě navíc smysl nikdy nekončícího pohybu, a tedy i života. Část uložena do hrobu k rodičům, se kterými strávil velkou část života, a protože to od něj v minulosti "zaznělo". Mám skvělý pocit, že se pohybuje v řece, zároveň mám i místo, kam mohu donést květiny,*

předměty apod.“ Respondentka 122 uvedla, že o uložení popela rozhodla sama, z této odpovědi je ale zřejmé, že na její rozhodnutí měl vliv také zesnulý a jeho přání.

7.3.2.1 Vliv informovanosti na rozhodování o způsobu uložení křemačního popela

Předpokládala jsem, že na zacházení s popelem a jeho konečné uložení popela bude mít vliv také informovanost pozůstalých o možných způsobech naložení s popelem. Proto jsem se respondentů ptala, zda jim jimi vybraná pohřební služba poskytla informace o zacházení s křemačním popelem, a pokud ano, jaké? Brala jsem v potaz i fakt, že si informace od pohřebních služeb pozůstalí nemuseli zapamatovat, ale i přesto skoro 54 % respondentů uvedlo, že žádné informace nedostali.

Na základě dat jsem vytvořila graf. Snažila jsem se v něm znázornit, jak se měnila informovanost respondentů v čase. Čekala jsem, že se postupně bude snižovat počet odpovědí „nevím/nepamatuji si“. Ta se ale nijak výrazně neměnila, naopak se postupně zvyšovala míra informovanosti.

Graf 1: Změny informovanosti respondentů v čase

Zdroj: vlastní výzkum

Pohřební služby respondentům nejčastěji poskytli informace o tom, že se spálenými ostatky mohou nakládat dle libosti. Méně často se respondenti dozvěděli, že ostatky musí uložit do hrobu, kolumbária nebo je mohou rozptýlit na rozptylové loučce. Dvěma respondentům byla nabídnuta výroba pamětních předmětů z kremačního popela.

7.3.2.2 Důvody nakládání s kremačním popelem

V této kapitole se pokusím popsat a analyzovat důvody, které respondenti uvedli jako hlavní při rozhodování o způsobu uložení zpopelněných ostatků. Jednotlivé důvody jsem rozdělila do tří hlavních kategorií. Tyto kategorie částečně odpovídají nabízeným odpovědím v dotazníku. Menší část respondentů uvedla pro své rozhodnutí více druhů důvodů. Nejčastější kombinací bylo spojení emocionálních a spirituálních důvodů, tu uvedlo devět respondentů.

První kategorií jsou emocionální důvody. Již z předešlých kapitol se dá poznat, že emocionální důvody byly pro naprostou většinu respondentů při rozhodování o způsobu uložení zpopelněných ostatků primární. Pro respondenty, kteří rozhodovali na základě těchto důvodů, bylo důležité splnit přání zesnulých, ostatních pozůstalých a zároveň rozhodnout tak, jak je to pro ně nejpříjemnější. Příkladem toho je Respondentka 47, která uvedla jako hlavní důvod svého rozhodnutí to, že „*nechtěla mít mámu v piksle*“. Podobný důvod uvedla také Respondentka 91: „*Chtěli jsme rozloučení jinak... ne depresivní standard*“. Přání zesnulého bylo hlavním důvodem rozhodování pro 16 respondentů. Bylo pro ně důležité, aby se jejich blízcí měli i po smrti co nejlépe – aby odpočívali se svými příbuznými, „podívali“ se na nová místa, nebo se vrátili na svá oblíbená. Jako speciální podkategorii jsem vyčlenila důvody rodinné. Kromě již zmíněného plnění přání ostatních pozůstalých, pár respondentů uvedlo jako důvod svého rozhodnutí narušené vztahy v rodině. Jako příklad použiji odpověď Respondentky 57: „*Neshody s bratrem - každý jsme chtěli něco jiného*“ a Respondentky 120: „*Narušené vztahy s [zesnulou] matkou*“.

Druhou kategorií jsou důvody praktické. Ty hrály roli hlavně pro respondenty, kteří své blízké uložili do rodinných hrobů. Mezi ně patří Respondent 45, který jako důvod svého rozhodnutí uvedl: „*Vlastní hrobka*“, dále Respondentka 94: „*Vše na jednom*

místě“ a Respondentka 34: „Máme rodinný hrob, kam byly ostatky uloženy“. Dále sem patří důvody jako špatná organizace ze strany pohřební služby, nařízená pitva nebo finanční důvody. Nemohu vynechat také důvod Respondentky 81: *„Kdybychom se stěhovali, chtěli bychom vzít popel s sebou“.*

Poslední kategorii tvoří spirituální a náboženské důvody. Jak jsem již zmínila, tyto důvody byly téměř vždy v kombinaci s emocionálními důvody. Na základě těchto důvodů rozhodovalo 10 respondentů.

V odpovědích pěti respondentů se objevila také myšlenka udržování tradice, nebo aspoň zaběhnutých způsobů. Tito respondenti uvedli jako důvody svých rozhodnutí *„dělá se to tak“*, *„je to tak zvykem“* nebo *„běžný úzus“*.

7.3.3 Milodary

V archeologii kremace a studiu pohřebního chování obecně mají milodary velký význam. Tyto artefakty, obětiny nebo jiné předměty mohou mít symbolický význam a rituální funkci, což antropologům poskytuje důležité informace o náboženských a kulturních normách a hodnotách zkoumané společnosti. Dále umožňují lepší pochopení toho, jak lidé vnímali smrt a posmrtný život a jakým způsobem toto chápání formovalo jejich pohřební rituály. Celkově dary představují důležitý zdroj informací pro studium archeologie kremace a pohřebních rituálů a pomáhají nám lépe porozumět minulosti a komplexitě lidských společností.

Vzhledem k tomu, že byla otázka, zda dali dotazovaní svým zesnulým nějaký předmět, navázaná na otázky, které se týkaly ukládání ostatků do hrobu, nepodařilo se mi zjistit, jestli dali zesnulým dar i respondenti, kteří uložili ostatky svých blízkých jiným způsobem. Použitelná data mám tedy jen od deseti respondentů. Ostatky téměř všech zesnulých, kteří dostali milodar, byly uloženy do rodinných hrobů.

Předměty vkládané do hrobů se dají rozdělit do více kategorií. První kategorií jsou šperky, tedy různé řetízky a přívěsky. Tento typ předmětů dostaly primárně ženy. Druhou kategorií milodarů jsou osobní věci zesnulého, vzkazy a společné fotky. Poslední kategorií jsou oblíbené věci zesnulých, jako jsou hodinky nebo pokrmy. Dvě

respondentky daly svým otcům do hrobů alkohol. Své jednání vysvětlili takto: „*Otec byl alkoholik a měl rád burty*“, nebo „*měl ho za života rád a kamarádi mu říkali Ruman*“.

Tímto skutkem chtěli respondenti zajistit, aby se měli zesnulí dobře a aby jim nebylo smutno. Tento důvod nejlépe vysvětluje odpověď Respondentky 19: „*Asi podobný pocit, jako když dáte dítěti do postýlky plyšáka. Aby se necítilo samo a mělo společnost*“.

7.3.4 Kontakt s kremačním popelem

V dotazníku jsem se respondentů ptala, zda se na popel podívali. Zajímalo mě, jaký měli z ostatků pocit, zda se ho chtěli dotknout, nebo jim naopak přišel odpudivý. Počet respondentů, jenž se podívali na kremační popel, a těch, kteří s popelem nepřišli do kontaktu byl překvapivě skoro stejný, 60 respondentů (45,5 %) se na popel podívalo, 72 (54,5 %) naopak ne.

Velká část respondentů se na popel podívala čistě z praktických důvodů. Viděli ho při přesypávání do lepších uren, vsypání do země nebo při rozptylu. Nad kontaktem s popelem nepřemýšleli. Příkladem takových je Respondentka 40: „*S popelem jsem zacházela, proto jsem ho viděla. Nedívala jsem se na něj cíleně nebo z nějakého popudu*“, Respondentka 49: „*Nevím, zda se da říci podívala, viděla jsem ho při vysypání*“ nebo Respondent 67: „*Stalo se tak během rozdělování popela*“.

Další část dotazovaných se na popel podívala ze zvědavosti. Mezi ně patří Respondent 22: „*Považuji to za přirozený zájem*“, Respondentka 84: „*Jsem zvědavý biolog*“ a Respondentka 101: „*Byla jsem zvědavá. Popel sypal manžel. Přišlo mi zajímavé, že babiččin popel byl více došeda a dědy bílý*“.

Poslední část respondentů vnímala kontakt se spálenými ostatky jako formu posledního rozloučení. Chtěli se naposledy dotknout svých blízkých, naposledy se na ně pomyslně podívat a smířit se s jejich smrtí. Takové odpovědi jsem získala např. od Respondentky 65: „*Je to přece babi. Během rozptylování jsem měla moc silný emocionální prožitek, kdy se z popela vznesl prach a objal malého (rok a půl letého) syna, kterého babi už bohužel nestihla spatřit naživo. Bylo to nepopsatelné, jako by došlo ke spojení. Celou mou duší přítom prostoupil úplně fascinující klid*“, dále Respondentky 125: „*Byl to pro mě velmi silný moment, ale rozhodla jsem se, že chci popel rozsypávat*

na místech, která měl táta rád a vozit ho s sebou na místa, který si přál vidět, ale už to nestihl. Poprvé jsem tak učinila, když jsme s mamkou a ségrama odjely na dovolenou, jejíž součástí bylo i místo, kde jsem byla s tátou jako malá a které považuji za "naše místo". A další místa, kde jsme byli všichni společně... Když jsem poprvé uviděla, že popel není jen popel, tak jak ho znám třeba z ohniště, ale že jsou v něm i drobné kousky kostí, bylo to pro mě hodně těžké a cítila jsem se dost špatně. Ale pak jsem to překonala a na všechno se dívala skrze pocit toho, jak by si to asi táta přál...“, Respondentky 113: *„Hledala jsem tátu“* a Respondentky 71: *„Přesypávala jsem ho, brala do ruky s láskou jako “poslední fyzický kontakt”“*.

Respondenti, kteří se nepodívali na kremační popel, nejčastěji jako důvod uvedli, že je to nenapadlo. Druhým nejčastějším důvodem byly technické komplikace, např. urna nešla otevřít, pohřeb organizovala pohřební služba a kontakt s popelem jim nebyl nabídnut/umožněn. Někteří respondenti také uvedli, že se na popel nepodívali ze strachu. Do této skupiny patří Respondentka 1: *„Měla jsem strach, ale přemýšlela jsem o tom“*, Respondentka 18: *„Byla jsem zvědavá, ale měla jsem obavy. Přišlo mi to jako dívat se na mrtvé tělo, i když by bylo jiné“*, nebo Respondentka 19: *„Měla jsem strach. Příliš jsem si v tom představovala svoji matku“*. Posledním důvodem bylo poškození vzpomínky na zesnulého. Takovou odpověď uvedl Respondent 51: *„Uchování původní vzpomínky na živou lidskou bytost“* a Respondentka 47: *„Chtěla jsem si ho pamatovat jako člověka“*.

8 DISKUZE

Data pro tento výzkum jsem získala od 132 respondentů. Pokud bych chtěla výsledky výzkumu aplikovat na celou ČR, musela bych pracovat s daty získanými aspoň od 1000 respondentů. Mé výsledky jsou tedy pouze orientační a mají jen „načrtnout“ možné způsoby přemýšlení o spálených lidských ostatcích a manipulaci s nimi. Tímto výzkumem jsem se snažila zodpovědět otázky, které vychází z bioarcheologického kontextu studia kremace. Inspirací mi byla myšlenka Cerezo-Románové a Williamse (2014), podle kterých je jednou ze zásad úspěšného archeobiologického výzkumu, navázání komunikace s potomky zkoumaných společností (Cerezo-Román, Williams, 2014). Ačkoliv se jejich životní styl, stejně jako vnímání okolního světa, může od jejich předků významně lišit, tato interakce může výzkumníkům poskytnout důležitý vhled, který je nezbytný pro tvorbu teorií o minulých civilizacích. Moje práce by měla sloužit

jako základ pro budoucí badatele, od kterého se budou moct při tvorbě jejich výzkumných otázek odrazit.

Z výsledků mého výzkumu vyplývá, že se kremační popel nejčastěji ukládá do hrobu nebo rozptyluje. Tyto dva způsoby byly u nás zlegalizovány před více než sedmdesáti lety, je tedy logické, že se za tu dobu staly součástí pohřebních rituálů české populace. Novější způsoby ukládání kremačního popela, zlegalizované teprve před dvaceti lety, mezi které patří například zakopávání uren mimo hřbitov nebo výroba pamětních předmětů ze zpopelněných ostatků, teprve nabývají na popularitě. Myslím si, že se tyto způsoby teprve dostávají do povědomí lidí a bude trvat ještě mnoho let, než je budou aktivně využívat. Poměrně překvapivým zjištěním pro mě byly genderové rozdíly. Zatímco ženy spíše inklinují k rozptylování, muži častěji volí ukládání ostatků svých blízkých do hrobů. Mezi další rozdíly patří vztah k místu uložení ostatků. Ženy jsou ve svých odpovědích osobnější, častěji zmiňují vazbu k místům uložení. Muži popisují svůj vztah k místu uložení, především jako vztah k hrobům. Používají výrazy jako „*minimální*“, „*formální*“, „*žádný*“, případně pouze opakují informaci, že je to rodinný hrob. Podobné názory na hroby se objevují i u žen, ale díky větší variabilitě v uložení ostatků nejsou tak časté, aby ovlivnily celkové výsledky. Skoro třetina respondentů nechala popel svých zesnulých rozdělit. Hlavními důvody je rozdělení popela mezi pozůstalé a možnost uložení na více míst. Často se objevuje kombinace rozptýlení popela na oblíbeném místě zesnulého a uložení části popela do rodinného hrobu, na přání pozůstalých. Část respondentů to popisuje jako ideální řešení dilematu týkajícího se uložení ostatků, a to především v případech, kdy se přání pozůstalých a zesnulého neshodují. Otázka týkající se důvodů pro dělení popela se podle mého algoritmu zobrazila jen těm respondentům, kteří odpověděli, že popel rozdělili. Díky tomu mi unikly důvody těch, kteří popel nerozdělili. Je možné, že jim dělení nebylo umožněno, nebo nad tím nepřemýšleli. Je škoda, že mi tato data unikla.

Dotazník zahrnoval otázky týkající se kontaktu s kremačním popelem. Zajímavý byl výsledek, kdy se z celkového počtu respondentů zhruba polovina na popel podívala a polovina ne. Někteří respondenti se na popel podívali z praktických důvodů, například při manipulaci s ostatky při přesypávání nebo při rozptylu. Další část se podívala ze zvědavosti, nebo to bylo součástí posledního rozloučení. Záporné odpovědi: Ne,

nepodíval/a lze také vysvětlit nedostatkem informovanost, technickými komplikacemi, nedostatkem zájmu, nebo strachem. Mohlo se také jednat o obavy před konfrontací s realitou smrti nebo o obavy ze ztráty vzpomínek na zesnulého za jeho života.

Velké množství mých respondentů bylo ženského pohlaví (84,8 %). Jedním z možných důvodů tohoto jevu může být způsob šíření dotazníku, tedy metoda sněhové koule, která mohla způsobit, že si dotazník mezi sebou posílaly hlavně ženy. Nízký počet mužských respondentů mohla zapříčinit také jejich neochota vyplňovat dotazníky a mluvit o citlivých tématech, mezi které smrt blízkých jistě patří. Tento výrazný genderový nepoměr zkomplikoval interpretaci výsledků dotazníku. Nemohla jsem přesně určit, zda je rozdílné chování mužů a žen způsobeno genderovými rozdíly, nebo to tak jen působí. Tomuto problému jsem čelila téměř v každé kategorii výsledků. Jednou z nich je dávání milodarů zesnulým. Téměř všichni respondenti, kteří tak učinili, byly ženy. Je tedy pravda, že ženy dávají svým zesnulým do hrobů milodary a muži ne? Nebo toto jednání není ovlivněno pohlavím pozůstalých a mé výsledky jsou zkreslené? Další kapitolou, ve které se negativně projevil nedostatek mužských respondentů, bylo zacházení s kremačním popelem manželů/lek a partnerů/rek. Ani jeden z respondentů, kteří se s popsanou situací potýkali, nebyl muž. Znamená to, že muži nejsou ti, kdo rozhodují o uložení ostatků svých manželek a nechávají toto rozhodnutí např. na rodičích zesnulé? Nebo za tento nepoměr může vyšší míra úmrtnosti u mužů? Nebo, a to je to nejpravděpodobnější vysvětlení, je to důsledek příliš malého počtu mužských respondentů?

Dotazník byl také zveřejněn na facebookových stránkách organizace Ke kořenům, která se zabývá eko pohřbíváním a úzce spolupracuje s pražským eko hřbitovem Les vzpomínek. Myslím si, většina respondentů, kteří odpověděli, že popel svých blízkých vsypali ke kořenům stromů mohli být členové nebo klienti této organizace, případně potencionální zájemci o tento způsob uložení popela. Vycházím z odpovědí, kdy uvádí, že je pro ně vložení do kořenů určitým pokračováním života zesnulého, nebo to vnímají jako splynutí s přírodou. Každopádně se mohlo jednat o respondenty se zájmem o alternativní způsoby pohřbívání a jejich odpovědi mohly částečně zkreslit výsledky výzkumu.

Data jsem sbírala pomocí dotazníkového šetření. Tato metoda sběru dat je oblíbená, díky řadě výhod, které nabízí. Jednou z klíčových výhod je efektivita. Dotazník umožňuje rychlý a relativně snadný sběr dat od širokého spektra respondentů (Bernard, 2017). Je časově nenáročný jak pro výzkumníka, který nemusí provádět osobní rozhovory, tak pro respondenty, kteří si mohou vybrat vhodný čas a místo k vyplnění dotazníku. Tato časová nenáročnost měla podpořit zájem dotazovaných o vyplnění (Sax et al., 2003). Anonymita poskytovaná dotazníkem také motivuje respondenty k otevřenějším a upřímnějším odpovědím. Podle Bernarda (2017) se respondenti v online dotaznících „nesnaží na nikoho udělat dojem a anonymita jim poskytuje pocit bezpečí, což produkuje více informací o věcech jako jsou předmanželské sexuální zážitky, střevní obtíže, záznamy o zatčení atd.“³ (Bernard, 2017, s. 201, překlad vlastní). Díky online formě je dotazník také snadno dostupný a umožňuje poměrně široký dosah. Nicméně, dotazníkové šetření nemá pouze výhody. Nejvýraznější nevýhodou je nízká návratnost, která často souvisí se malou motivací respondentů (Bernard, 2017). Komplikací je také absence kontroly nad tím, kdo dotazník vyplní, a to může vést k nedostatečné reprezentativnosti vzorku a zkreslení výsledků. Důležitou roli také hraje problém *samovýběru*. Může dojít k tomu, že dotazník vyplní především lidé, kteří se o dotazovanou problematiku zajímají, což může opět zkreslit výsledky výzkumu (Špaček, 2019). Určitou nevýhodou je také způsob předávání dotazníku mezi respondenty. Dá se předpokládat, že jsou v nějakém vztahu s osobou, která jim o dotazníku řekne či jim ho pošle. Je tedy možné, že dotazník budou vyplňovat jen lidé z určitých sociálních bublin (Toušek, 2012). Omezením této metody může být nedostupnost dotazníku pro osoby, které nemají přístup k internetu, nebo touto formou nekomunikují. Lze tedy předpokládat vyloučení určitých sociálních skupin, mezi které patří starší lidé nebo lidé sociálně slabší (Špaček, 2019).

Další nevýhodou dotazníku, se kterou jsem však od začátku počítala, je, že v něm není prostor pro to, aby respondenti mohli rozepsat své motivace a myšlenkové pochody. Pro hlubší pochopení lidského jednání se ve výzkumu používají polostrukturované rozhovory. Pro příští výzkum byl chtěla využít *triangulaci*, kombinaci kvantitativního

³ Originální znění: „In self-administered interviews, people aren't trying to impress anyone, and anonymity provides a sense of security, which produces more reports of things like premarital sexual experiences, constipation, arrest records, alcohol dependency, interpersonal violence, and so on.“

a kvalitativního sběru dat (Toušek, 2012). Díky této kombinaci bych získala data od většího počtu respondentů, která bych mohla podpořit zjištěními získanými skrze polostrukturované rozhovory. Tento přístup by byl jistě časově náročný, ale pomohl by mi lépe pochopit souvislosti mezi zkoumanými faktory, stejně tak motivace a důvody respondentů pro jednotlivá rozhodnutí. Při sestavování dotazníku bych si při dalším výzkumu dala pozor na nastavení algoritmu. I přesto, že algoritmus vyplňování dotazníku výrazně zefektivnil, kvůli nastavenému větvení otázek mi určité odpovědi od respondentů unikly.

9 ZÁVĚR

V bakalářské práci se podařilo naplnit stanovený cíl systematického zkoumání variability způsobů zacházení s kremačním popelem v České republice. Analýzou odpovědí respondentů získaných skrze dotazníkového šetření jsem odhalila různorodé přístupy k rozhodování o způsobech uložení zpopelněných ostatků jejich blízkých.

Výzkum přinesl zajímavé poznatky o motivacích a emocionálních reakcích lidí spojených s manipulací s kremačními ostatky. Mnoho respondentů vnímalo kontakt s popelem jako formu posledního rozloučení, zatímco u jiných šlo spíše o projev zvědavosti. Tento fakt poukazuje na komplexnost a různorodost lidských reakcí na smrt a pohřební rituály. Tyto poznatky poskytují základ pro další výzkumy a pro diskuzi o budoucím vývoji zkoumání pohřební kultury.

Budoucnost pohřební kultury může být ovlivněna trendy jako je ekopohřebnictví a technologické inovace. Neustále se vyvíjející technologie se začínají promítat i do tak tradičních oborů, jako je pohřebnictví. Tomu také odpovídá rozšiřující se nabídka způsobů uložení ostatků zahrnující technologické inovace jako je například vodní kremace, jež využívá převážně vodu a hydroxid draselný, což je ekologicky šetrný a efektivní proces. Tato metoda reflektuje rostoucí zájem o ekologické pohřbívání, i když může potlačit sociální funkci pohřebních obřadů a uchovávání vzpomínek (Arnold et al., 2023).

Na závěr bych chtěla zdůraznit význam komunikace a informovanosti. Myslím si, že je důležité, aby se lidé více bavili se svými blízkými o smrti, umírání, pohřebních

praktikách a jejich preferencích. Tyto rozhovory by pozůstalým usnadnily rozhodování a zjednodušily srovnávání se se smrtí.

10 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A INTERNETOVÝCH ZDROJŮ

517/1919 Sb. Nařízení vlády republiky Československé: jímž se provádí zákon o fakultativním pohřbívání ohněm ze dne 1. dubna 1919, č. 180 Sb. z. a n., c2024. Online.

In: WOLTERS KLUWER. ASPI. Dostupné z: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/1418/1/2>. [cit. 2024-04-26].

ARNOLD, Michael; KOHN, Tamara; NANSEN, Bjorn a ALLISON, Fraser, 2023. Representing alkaline hydrolysis: a material-semiotic analysis of an alternative to burial and cremation. Online. *Mortality*. S. 1-19. ISSN 1357-6275. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/13576275.2023.2174838>. [cit. 2024-04-30].

BERNARD, Harvey Russel, 2017. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. 6th ed. Rowman & Littlefield Publishers. ISBN 978-0-7591-1241-4.

BRÜCK, Joanna, 2014. Cremation, Gender, and Concepts of the Self in the British Early Bronze Age. In: KUIJT, Ian; QUINN, Colin P. a COONEY, Gabriel (ed.). *Transformation by Fire: The Archaeology of Cremation in cultural context*. The University of Arizona Press, s. 119-142. ISBN 978-0-8165-3114-1.

CEREZO-ROMÁN, Jessica a WILLIAMS, Howard, 2014. Future Directions for the Archaeology of Cremation. In: KUIJT, Ian; QUINN, Colin P. a COONEY, Gabriel (ed.). *Transformation by Fire: The Archaeology of Cremation in cultural context*. The University of Arizona Press, s. 240-256. ISBN 978-0-8165-3114-1.

CEREZO-ROMÁN, Jessica; MALDONADO, Silvia I. Nava; GUZMÁN, Carlos Cruz; WATSON, James T. a VILLALPANDO, M. Elisa, 2018. Changes in the Remembrance of an Urnfield Cremation Cemetery, Cerro de Trincheras, Sonora, Mexico. Online. *Latin American Antiquity*. Roč. 29, č. 1, s. 185-190. Dostupné z: https://www.jstor.org/stable/26564027?searchText=jacqueline+mckinley&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3Djacqueline%2Bmckinley%26so%3Drel%26efqs%3DeyJkaXNjIjpbIllXNTBhSEp2Y0c5c2IyZDVmV1JwYzJOcGNHeHBibVU9Il19&ab_segments=0%2Fbasic_search_gsv2%2Fcontrol&refreqid=fastly-default%3A88db44fcc93138afdb87df05304f38d3&seq=4. [cit. 2024-04-29].

CORREIA, Pamela Mayne, 1996. Fire Modification of Bone: A Review of the Literature. Online. In: HAGLUND, William D. a SORG, Marcella H. (ed.). *Forensic Taphonomy: The Postmortem Fate of Human Remains*. CRC Press, s. 275-293. ISBN 9780849394348.

Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/313078830_Fire_modification_of_bone_a_review_of_the_literature/citations. [cit. 2024-04-29].

Data z výzkumů Cesty domů o postojích veřejnosti a zdravotníků k umírání a smrti, [2017]. Online. CESTA DOMŮ, Z.Ú. Umírání.cz. Dostupné z: <https://www.umirani.cz/data>. [cit. 2024-04-30].

DOMORÁZEK, František, 1895. Lidové zvyky, pověry a báje při úmrtí a pohřbu. Online. *Český lid*. Roč. 4, č. 3, s. 241-244. ISSN 0009-0794. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/42693563>. [cit. 2024-04-16].

DUDAY, Henri a GUILLON, Mark, 2006. Understanding the Circumstances of Decomposition When the Body Is Skeletonized. Online. In: SCHMITT, Aurore; CUNHA, Eugénia a PINHEIRO, Joao (ed.). *Forensic Anthropology and Medicine*. Humana Press, s. 117-157. ISBN 1-59745-099-5. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/226155177_Understanding_the_Circumstances_of-Decomposition_When_the_Body_Is_Skeletonized. [cit. 2024-04-29].

GIL-DROZD, Agnieszka, 2010. The Origins of Cremation in Europe. Online. *Analecta Archaeologica Ressoviensia*. Roč. 5, s. 9-94. Dostupné z: <https://repozytorium.ur.edu.pl/items/71b6116a-cd18-42c0-913c-5d00d7934b2e>. [cit. 2024-04-30].

GOLDSTEIN, Lynne a MEYERS, Katy, 2014. Transformation and Metaphors: Thoughts on Cremation Practices in the Precontact Midwestern United States. In: KUIJT, Ian; QUINN, Colin P. a COONEY, Gabriel (ed.). *Transformation by Fire: The Archaeology of Cremation in cultural context*. The University of Arizona Press, s. 207-235. ISBN 978-0-8165-3114-1.

KOTRLÝ, Tomáš, 2008. K PROMĚNÁM POSTAVENÍ HROBNÍKA. Online. *Český lid*. Roč. 95, č. 3, s. 273-292. ISSN 0009-0794. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/42640176>. [cit. 2024-04-16].

KUIJT, Ian; QUINN, Colin P. a COONEY, Gabriel (ed.), 2014. *Transformation by Fire*. The University of Arizona Press. ISBN 978-0-8165-3114-1.

Nariadení č. 8/1955 Sb.: Nariadení ministra zdravotníctví o pohrebníctví, 2010–2024. Online. In: AION CS. *Zákony pro lidi*. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1955-8>. [cit. 2024-04-15].

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra, 2004. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad. ISBN 8070213973.

NEŠPOROVÁ, Olga a NEŠPOR, Zdeněk, 2011. „V žáru lásky se život započal – v žáru ohně se končí“. Čtyři pohledy na vývoj kremačního hnutí v české společnosti. Online. *Soudobé dějiny*. Roč. XVIII, s. 564-602. Dostupné z: https://www.academia.edu/95286473/_V_%C5%BE%C3%A1ru_1%C3%A1sky_se_%C5%BEivot_zapo%C4%8Dal_v_%C5%BE%C3%A1ru_ohn%C4%9B_se_kon%C4%8D%C3%AD_%C4%8Cty%C5%99i_pohledy_na_v%C3%BDvoj_krema%C4%8Dn%C3%ADho_hnut%C3%AD_v_%C4%8Desk%C3%A9_spole%C4%8Dnosti. [cit. 2024-04-16].

NEŠPOROVÁ, Olga, 2007. Death, Dying, and Funeral Rites in Twentieth-century Czech Society. Online. *Soudobé dějiny*. Roč. 14, č. 2-3, s. 354-378. ISSN 12107050, 26950952. Dostupné z: <https://doi.org/10.51134/sod.2007.021>. [cit. 2024-04-16].

NEŠPOROVÁ, Olga, 2013. Století Proměn V Pohřbívání: Od Církevního Uložení Do Země Ke Zpopelnění Bez Obřadu. Online. *Český lid*. Roč. 100, č. 2, s. 183-204. ISSN 0009-0794. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/42640548>. [cit. 2024-04-16].

NEŠPOROVÁ, Olga, 2022. Role sborů pro občanské záležitosti v rozšiřování občanských pohřebních obřadů. Online. *Český lid*. Roč. 109, č. 3, s. 275-298. ISSN 0009-0794. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/27173123>. [cit. 2024-04-16].

PABA, Rossella; THOMPSON, T. J. U.; FANTI, Laura a LUGLIÈ, Carlo, 2021. Rising from the ashes: A multi-technique analytical approach to determine cremation. A case study from a Middle Neolithic burial in Sardinia (Italy). Online. *Journal of Archaeological Science*. Roč. 36, s. 1-12. ISSN 2352-409X. Dostupné z: <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2021.102855>. [cit. 2024-04-29].

PANKOWSKÁ, Anna; SPĚVÁČKOVÁ, P.; KAŠPAROVÁ, H. a ŠNEBERGER, J., 2016. Taphonomy of Burnt Burials: Spatial Analysis of Bone Fragments in Their Secondary Deposition. Online. *International Journal of Osteoarchaeology*. Roč. 27, č. 2, s. 143-154. Dostupné z: <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/oa.2525>. [cit. 2024-04-29].

QUINN, Colin P.; GOLDSTEIN, Lynne; COONEY, Gabriel a KUIJT, Ian, 2014. Perspectives - Complexities of Terminologies and Intellectual Frameworks in Cremation Studies. In: KUIJT, Ian; QUINN, Colin P. a COONEY, Gabriel (ed.). *Transformation by Fire: The Archaeology of Cremation in cultural context*. The University of Arizona Press, s. 25-35. ISBN 978-0-8165-3114-1.

SAX, Linda J.; GILMARTIN, Shannon K. a BRYAN, Alyssa N., 2003. Assessing Response Rates and Nonresponse Bias in Web and Paper Surveys. Online. *Research in Higher Education*. Roč. 44, č. 4, s. 409-432. ISSN 0361-0365. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/40197313>. [cit. 2024-04-29].

SCHELLE, Karel; TAUCHEN, Jaromír; HORÁK, Ondřej a KOLUMBER, David (ed.), 2015-. *Encyklopedie českých právních dějin*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o. v koedici s Key Publishing. ISBN isbn978-80-7380-602-6.

SCHURR, Mark, 2014. Reflections - Techniques, Potential, and Challenges of Cremations. In: KUIJT, Ian; QUINN, Colin P. a COONEY, Gabriel (ed.). *Transformation by Fire: The Archaeology of Cremation in cultural context*. The University of Arizona Press, s. 235-240. ISBN 978-0-8165-3114-1.

STUTZ, Liv Nilsson a KUIJT, Ian, 2014. Perspectives - Reflections on the Visibility of Cremation as a Physical Event. In: KUIJT, Ian; QUINN, Colin P. a COONEY, Gabriel (ed.). *Transformation by Fire: The Archaeology of Cremation in cultural context*. The University of Arizona Press, s. 143-148. ISBN 978-0-8165-3114-1.

ŠEJVL, Jaroslav; VETEŠNÍK, Pavel a VETEŠNÍKOVÁ, Eva, 2020. *Zákon o pohřbnictví: Zákon o válečných hrobech : komentář. 2.*, podstatně přepracované a doplněné vydání. Komentáře (Wolters Kluwer ČR). Praha: Wolters Kluwer. ISBN 978-80-7598-952-9.

ŠIKLOVÁ, Jiřina, 2013. *Vyhoštěná smrt*. Praha: Kalich. ISBN 978-80-7017-197-4.

ŠPAČEK, Ondřej, 2019. Dotazník. Online. In: NOVOTNÁ, Hedvika; ŠPAČEK, Ondřej a ŠŤOVÍČKOVÁ JANTULOVÁ, Magdaléna (ed.). *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, s. 141-168. ISBN 978-80-7571-052-9. Dostupné z: <https://www.kosmas.cz/knihy/280319/metody-vyzkumu-ve-spolecenskych-vedach/>. [cit. 2024-04-29].

The Cremation Society, c2022. Online. Dostupné z: <https://www.cremation.org.uk/statistics>. [cit. 2024-04-16].

TOUŠEK, Laco, 2012. Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie. In: HIRT, Tomáš. *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, s. 25-73. ISBN 978-80-261-0122-2.

Vyhláška č. 19/1988 Sb.: Vyhláška ministerstva zdravotnictví České socialistické republiky o postupu při úmrtí a o pohřbivnictví, 2010–2024. Online. In: AION CS. *Zákony pro lidi*. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1988-19>. [cit. 2024-04-16].

Vyhláška č. 47/1966 Sb.: Vyhláška ministerstva zdravotnictví o pohřbivnictví, 2010–2024. Online. In: AION CS. *Zákony pro lidi*. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1966-47>. [cit. 2024-04-16].

WILLIAMS, Howard, 2014. A Well-Urned Rest: Cremation and Inhumation in Early Anglo-Saxon England. In: KUIJT, Ian; QUINN, Colin P. a COONEY, Gabriel (ed.). *Transformation by Fire: The Archaeology of Cremation in cultural context*. The University of Arizona Press, s. 93-118. ISBN 978-0-8165-3114-1.

WILLIAMSON, Kylie A.; DANELLA, Erika B.; ULLINGER, Jaime; PAJA, László a GIBLIN, Julia, 2020. Heads over Tails? An Exploration of Anatomical Arrangement within Cremation Urns from Bronze Age Hungary. Online. *Bioarchaeology International*. Roč. 4, č. 3-4, s. 1-24. Dostupné z: <https://doi.org/10.5744/bi.2020.4002>. [cit. 2024-04-29].

Zákon 464/1921 Sb.: o pohřbívání ohněm, c2024. Online. In: WOLTERS KLUWER. Wolters Kluwer. Dostupné z: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/2745/1/2>. [cit. 2024-04-20].

Zákon č. 193/2017 Sb.: Zákon, kterým se mění zákon č. 256/2001 Sb., o pohřbnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony, 2010–2024. Online. In: AION CS. *Zákony pro lidi*. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2017-193>. [cit. 2024-04-16].

Zákon č. 256/2001 Sb.: Zákon o pohřbnictví a o změně některých zákonů, 2010–2024. Online. In: AION CS. *Zákony pro lidi*. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-256/historie>. [cit. 2024-04-16].

11 ZDROJE POUŽITÝCH OBRÁZKŮ

[kremační diamanty], c2024. Online. In: STEUTER-MARTIN, Marilla. CBC News. Dostupné z: <https://www.cbc.ca/news/canada/montreal/montrealer-s-company-turns-ashes-of-the-dead-into-diamonds-1.4650140>. [cit. 2024-04-30].

Ashes in glass 1.5" orb / Cremation glass orb paperweight, c2020. Online. In: Mantra Glass Art. Dostupné z: <https://www.mantraglassart.com/product-page/1-5-memorial-glass-choose-your-own-colors>. [cit. 2024-04-30].

Ashes put into a Vinyl Record, c2024. Online. In: Scattering Ashes. Dostupné z: <https://scattering-ashes.co.uk/product-news/meet-your-maker/ashes-put-vinyl-record/>. [cit. 2024-04-30].

FOJTÍK, Martin, 2019. *Ilustrační foto [kolumbárium]*. Online. In: Deník.cz. Dostupné z: <https://jindrichohradecky.denik.cz/galerie/foto.html?mm=hrbitov-kolumbarium-vsetin-190413-05&s=32&back=2833764561-1164-26&photo=1>. [cit. 2024-04-30].

GUMANOVÁ, Kateřina, c2023. *Urnový hrob Orion*. Online. In: GUMANOVÁ, Kateřina. KAMENICTVÍ A HROBNICTVÍ KATEŘINA GUMANOVÁ. *Kamenictví a hrobnictví Kateřina Gumanová*. Dostupné z: <https://www.hrobnik.eu/p/urnovy-hrob-orion/>. [cit. 2024-04-30].

Rozptylová loučka, c2024. Online. In: Obec Horní Brusnice. Dostupné z: <https://www.hornibrusnice.cz/investicni-realizace-obce/rozptylova-loucka>. [cit. 2024-04-30].

SIMPLE, TITANIUM MEMORIAL RING WITH ASHES, c2024. Online. In: Jewelry by Johan. Dostupné z: <https://jewelrybyjohan.com/collections/ashes/products/pet-memorial-ring-3234>. [cit. 2024-04-30].

VEČERKOVÁ, Renáta, 2019. [*Vsypová loučka*]. Online. In: Deník.cz. Dostupné z: <https://zlinsky.denik.cz/galerie/pietni-akt-na-vsypove-loucce.html?back=1784450699-2469-55&photo=3>. [cit. 2024-04-30].

12 RESUMÉ

This thesis investigates the diverse approaches to handling human remains following cremation within the contemporary Czech population. Its primary objective is to systematically explore this diversity within the evolving realm of funeral practices and to elucidate potential explanations for the various forms of cremation burials within archaeological contexts. The ritual of cremation offers a wide spectrum of possibilities for managing cremated remains, unlike inhumation, which typically signifies a definitive separation between mourners and the deceased's physical body. Cremation, conversely, can facilitate sustained engagement with the deceased's "body" (ashes), potentially influencing funeral practices historically and in present-day populations.

Data analysis drew upon responses from 132 participants, gathered through an online questionnaire comprising 33 inquiries. Through this dataset, I dissected the motivations guiding respondents' choices regarding the disposition of their loved ones' cremated remains. In conclusion, I presented novel insights and avenues for treating cremation ashes, aiming to deepen our comprehension of funeral customs and shifting societal values across time.

This thesis is situated within the emergent theoretical framework of bioarchaeology and archaeology of the cremation, contributing to our evolving understanding of these disciplines.

13 SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1: Dotazník	7
Příloha 2: Grafický náskres algoritmu dotazníku	11
Příloha 3: Místa uložení kremačního popela I.	12
Příloha 4: Místa uložení kremačního popela II.	13
Příloha 5: Pamětní předměty vyrobené z kremačního popela I.	14
Příloha 6: Pamětní předměty vyrobené z kremačního popela II.	15

Příloha 1: Dotazník

Dobrý den,

chtěla bych Vás poprosit o věnování několika minut svého času k vyplnění následujícího dotazníku. Jsem studentkou posledního ročníku oboru Antropologie na ZČU v Plzni. V rámci své bakalářské práce zkoumám způsoby, jak lidé nakládají se spálenými lidskými ostatky svých blízkých. Mým cílem je zjistit variabilitu těchto způsobů a motivace pozůstalých, což může významně pomoci interpretaci chování minulých populací, jejichž stopa je limitována archeologickým záznamem.

Dotazník je anonymní a zabere 5-10 minut Vašeho času. U některých otázek lze vybrat více odpovědí.

Předpokladem je zkušenost se smrtí a pohřbem blízké osoby. Pokud máte zkušenost s úmrtím více než jedné osoby, prosím vyplňte dotazník víckrát a uveďte tuto informaci na konci dotazníku.

Všem respondentům moc děkuji za vyplnění!

1) Souhlasíte s vyplněním tohoto dotazníku?*

- a) Ano
- b) Ne

2) Jaké je Vaše pohlaví?*

- a) Žena
- b) Muž

3) Kolik je Vám let?* (otevřená odpověď)

4) Jakého nejvyššího vzdělání jste dosáhl/a?*

- a) Neúplné základní vzdělání
- b) Základní vzdělání
- c) Středoškolské vzdělání bez maturity
- d) Středoškolské vzdělání s maturitou
- e) Vysokoškolské

5) Hlásíte se k nějakému náboženství nebo alternativní spiritualitě?*

- a) Ano
- b) Ne

6) Ve kterém roce došlo k úmrtí osoby, jejíž ostatky jsou předmětem tohoto dotazníku?* (otevřená odpověď)

7) Víte, že podle Zákona o pohřbivnictví¹ můžete se spálenými lidskými ostatky nakládat (téměř) libovolně?*

¹ Podle Zákona o pohřebnictví č. 256/2001 Sb, § 4 musí být s lidskými pozůstatky a ostatky zacházeno důstojně a tak, aby nedošlo k ohrožení veřejného zdraví nebo veřejného pořádku. Zároveň je zakázáno zacházet s lidskými pozůstatky nebo lidskými ostatky způsobem dotýkajícím se důstojnosti zemřelého nebo mravního citění veřejnosti.

- a) Ano
- b) Ne

8) Jaký vztah jste měl/a k zesnulé osobě?*

- a) Manžel/manželka, partner/partnerka
- b) Matka
- c) Otec
- d) Syn/dcera
- e) Sourozenec
- f) Prarodič
- g) Jiný příbuzný
- h) Kamarád/kamarádka
- i) Kolega/kolegyně
- j) Jiný: _____

9) Stál/a jste před rozhodnutím, jak naložit s popelem zesnulého?*

- a) Ne
- b) Ne, plnil/a jsem přání zesnulého
- c) Ne, jednal/a jsme dle přání rodiny
- d) Ano, rozhodl/a jsem sám/sama

10) Dostal/a jste z pohřební služby nějaké informace o možnostech, jak nakládat s popelem?*

- a) Ano
- b) Ne
- c) Nevím/nepamatuji si to

10a) Jaké informace Vám pohřební služba poskytla?

- d) S ostatky musíme zacházet s pietou
- e) S ostatky můžeme zacházet libovolně
- f) Ostatky musíme uložit do hrobu/kolumbária, vysypat na rozptylové loučce...
- g) Jiné: _____

11) Nechal/a jste kremační popel uložený v plastové urně?*

- a) Ano
- b) Ne

11a) Vložil/a jste plastovou urnu s popelem do nějaké lepší schránky?

- c) Ano
- d) Ne

11b) Byla tato urna následně vložena do hrobu?

- e) Ano
- f) Ne

11c) Dali jste zesnulému do hrobu nějaký předmět?

- g) Ano

h) Ne

11d) Jaký?

11e) Co Vás k tomu vedlo?

12) Pokud ne, kde je urna uložena?

13) Byl popel rozptýlen?

a) Ano

b) Ne

13a) Kde byl popel rozptýlen?

14) Byl popel přeměněn na nějaký pamětní předmět?

a) Ano, do šperku

b) Ano, do uměleckého díla

c) Ano, do vinylové desky

d) Ano, do něčeho jiného

e) Ne

15) Jakým způsobem bylo s popelem naloženo?

16) Byl popel rozdělen?*

a) Ne, zůstal vcelku

b) Ano, byl rozdělen

16a) Proč byl popel rozdělen?

16b) Jak bylo s částmi naloženo?

17) Co ovlivnilo Vaše rozhodování, jak s popelem naložit?*

a) Praktické důvody (např. rychlé ukončení smutečních dní, návrat do každodenních povinností, nezájem, nedostatek času...)

b) Finanční důvody

c) Emocionální důvody

d) Spirituální a náboženské důvody

e) Jiné: _____

18) Podíval/a jste se na kremační popel?*

a) Ano

b) Ne

18a) Proč ano/ne?*

19) Má pro Vás kremační popel nějaký duchovní rozměr?*

a) Ano

b) Ne

20) Věříte v to, že zacházení s popelem souvisí s dalším životem zesnulého?*

a) Ano

b) Ne

21) Jaký význam pro Vás má místo, na kterém je popel uložen?* (otevřená odpověď)

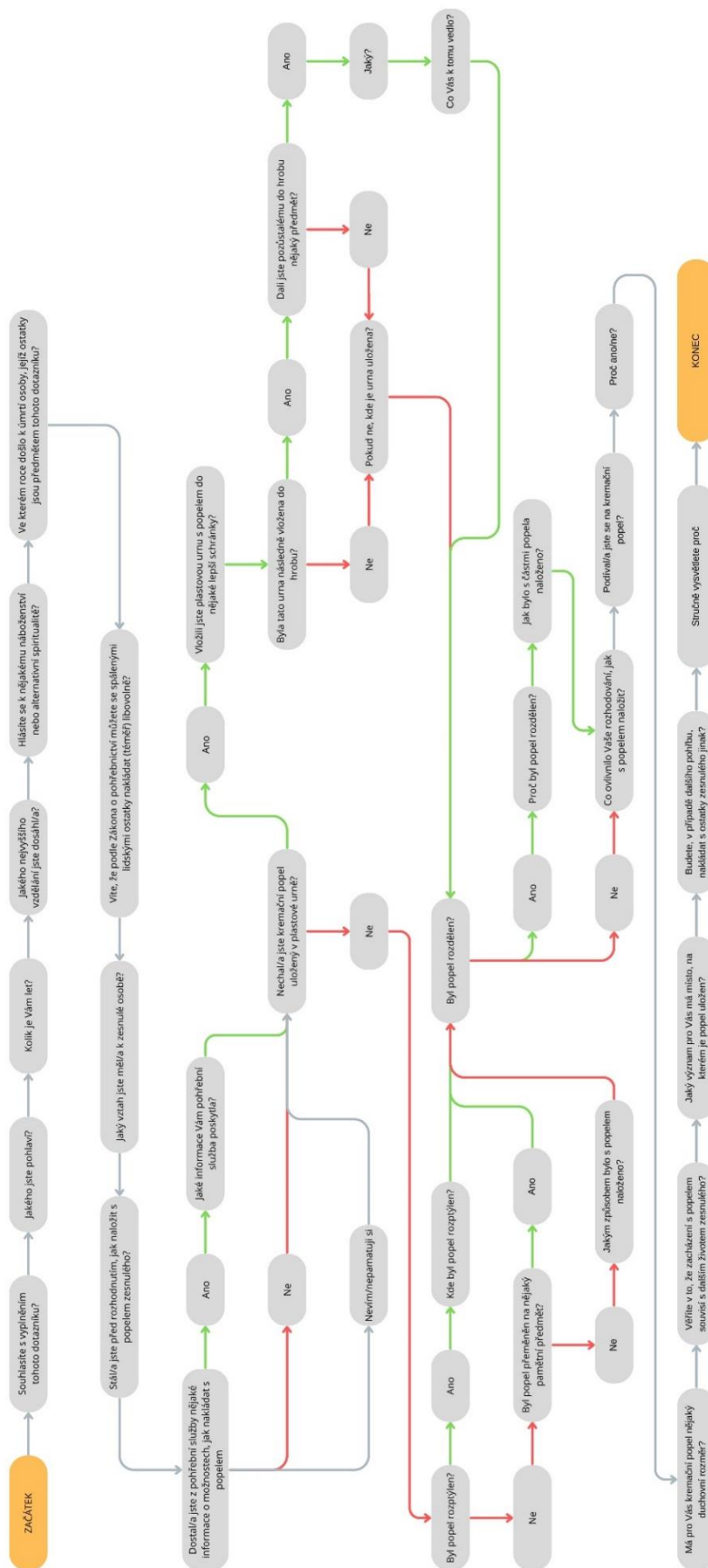
22) Budete, v případě dalšího pohřbu, nakládat s ostatky zesnulého jinak?* (otevřená odpověď)

23) Stručně vysvětlíte proč: (otevřená odpověď)

24) Na závěr nechávám prostor pro komentáře. Děkuji za vyplnění dotazníku a případnou zpětnou vazbu.

Pokud budete vyplňovat dotazník víckrát, napište mi to sem. Děkuji

Příloha 2: Grafický náskres algoritmu dotazníku

Obrázek 1: Algoritmus dotazníku (Zdroj: vlastní výzkum)

Příloha 3: Místa uložení křemačního popela I.

Obrázek 3: Urnový hrob (Gumanová, c2023)

Obrázek 2: Kolumbárium (Fojtík, 2019)

Příloha 4: Místa uložení křemačního popela II.

Obrázek 4: Rozptylová loučka (Rozptylová loučka, c2024)

Obrázek 5: Vsypová loučka (Večerková, 2019)

Příloha 5: Pamětní předměty vyrobené z křemačního popela I.

Obrázek 6: Vinylová deska s křemačním popelem (Ashes put into a Vinyl Record, c2024)

Obrázek 7: Pamětní prsten s křemačním popelem (SIMPLE, TITANIUM MEMORIAL RING WITH ASHES, c2024)

Příloha 6: Pamětní předměty vyrobené z křemáčního popela II.

Obrázek 8: Diamanty vyrobené z křemáčního popela ([křemáční diamanty], c2024)

Obrázek 9: Těžítka s křemáčním popelem (Ashes in glass 1.5" orb / Cremation glass orb paperweight, c2020)